

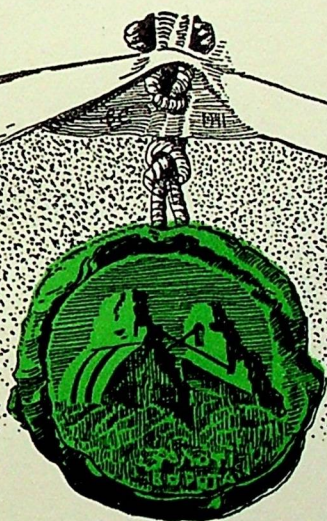

EX LIBRIS

НАТАЛЕНА КОРОЛЕВА

АЕГЕНАДИ
СТАРОЖИТСЬКІ

ПРАГА

1942

УКРАЇНСЬКЕ ВИДАВНИЦТВО «ПРОБОЄМ»

Легенди Старокиївські

Н. Королёва. 1942 г.

НАТАЛЕНА КОРОЛЕВА

ЛЕГЕНДИ СТАРОКИЇВСЬКІ

Частина II.

ПРАГА

1943

УКРАЇНСЬКЕ ВИДАВНИЦТВО «ПРОБОСМ»

«КНИГОЗБІРНЯ ПРОБОЄМ»

Число 22 (87).

Обкладинка Василя Королева-Старого

Всі права застерігаються за Видавництвом!

Накладом Українського Видавництва «Пробоем» в Празі, Прага II., Havlíčkova 22.
Друковано в друкарні »Knihtisk«, Прага XIII., Sámova 12.

Випускаємо II. частину «Легенд Старокиївських» Вп. Пані др. Наталени Королевої. Хоч ім'я авторки не нове в українській літературі і про життя авторки вже писалось, всежтаки твори Н. Королевої друковано переважно в Галичині й рідко доходили вони до розсіяної по Європі української еміграції, не говорячи вже про Велику Україну, до якої нині відкривається шлях. З тієї причини дозволимо собі зробити короткий нарис біографії авторки.

Народилась вона на Волині в маєтку свого батька, графа Адріяна-Юрія Дунін-Борковського (Adrian Georg graf Dunin-Borkowski), литовського шляхтича, походженням з Данських предків, звідки його прізвище «Дунін» то-б то «Данчанин», Даньчик» по старо-українськи. Перший з цього роду Вільфред Швею («Лебідь», звідки родовий знак в гербі — лебідь) прийшов на Україну ще за Варягів. Можливо, що разом з Рюриком, бо в родинних документах зазначено, що за князя Ярослава Мудрого цей рід уже проживав у Києві й навіть був споріднений з родом князя Ярослава, бо один з представників цього роду мав за дружину князеву доньку. Таким чином, сьогодні наша авторка була б єдиною живою і останньою «Ярославною!» Та-ж то — «діла давно минулих днів», про які може ще почуємо від самої авторки в її дальших творах.

З найближчих предків Н. Королевої згадаємо, що її бабуня «по мечу» (мати батька) пані Теофіля Довмонтович була типовою «твердою» литвинкою й її образ взяла Н. Королева за взірць для постаті «пані Теофілі» у своїому романі «Предок». Мати Н. Королевої походила зі старого, еспанського роду грандів Лячерда де Кастро і Медіна Челі. Яким чином втрапила еспанська грандеса в Україну? Шляхом, який є звичайним при подружжях шляхти. Граф Адріян зазнайомився з молоденькою доньєю Марією-Кларою в Біриціці, незабаром одружився з нею і привіз свою дружину на Україну, де донья Марія-Клара не прожила довго: вмерла дівчи життя донці Наталені-Марії-Стеллі, що лишилася до п'яти літнього віку у бабусі-литвинки. По смерті пані Теофілі опіку над сиротою, яку батько не хотів бачити, бо нагадувала йому тяжку страту любові дружини, перебрав брат Марії-Клари, спочатку старшина гвардії еспанської королеви Марії-Христини (матері останнього короля Еспанії дон Альфонса XIII.), а потім священник-місіонар, який працював і в Україні, знаючи докладно українську мову, якій спеціально навчився з місіонарською метою.

Освіту набирала Н. Королева спершу в клашторі, на півдню Франції, бо в тих часах в Іспанії не було таких пансіонів. Однак, та частина Франції була вся просякнута повітрям Іспанії і мова на пів мішана з іспанською; в неділю — селянство ходило до церкви в стародавніх іспанських строях; прикраси при оздобах вулиць і будівель підчас свят були завжди червоно-жовті. А сестри клаштору переважно вживали між собою мови іспанської і книжок писаних цією-ж мовою. Потім Н. Королева повернула до Києва, куди покликав її батько, одружившись по друге з відомою зі своєї краси графинєю Людмилою Лось, полькою. Однак з новою «мамою» молода Наталена недовго перебувала вкупі. Попрохала відпустити її з дому на студії. Студіювала то в Парижі, то в Петрограді — археологію, філософію й медицину, а також і в Малайській Академії. Але медицину потім залишила. Диплом дістала лише як «вечний археолог» (докторат) в Петрограді, докторат з філософії в Києві і титул «вільного мисця», який давала Петроградська Академія Мистецтв.

По закінченні студій нова «мама» хотіла керувати життям своєї сербички, про яку думала, що то тихенька та слухняна, звикла до покорі «монастирка», й уклала плани видаги Наталену заміж по своєму вибору і смаку та примусити її бути при царському дворі. Але внучка Кастильських грандів, що не корились часами ані королівській владі, несподівано проявила себе. Не сперечалась, але добила дебюту на сцені постійного у Петрограді французького імператорського Михайловського Театру. Дебют — у трьох пьесах різного типу, — пройшов блискучо. Наталена дістала ангажман не тільки до «Théâtre Michel», але і до «Théâtre Gymnase», з яким саме була тоді славна паризька акторка Jane Gaddings, — що в ті часи конкурувала зі славою вже старіючої Сари Бернар. Н. Королева підписала контракт. Це обурило всю її шляхетську родину, як нечуваний в їхньому колі факт. Наталени виріклися всі, крім стрийка-місіонаря. Таким чином «внучка конквістадорів» вибила собі повну свободу і... самостійність.

Відтак почалися роки докладних, глибоких студій та подорожування Орієнтом та півднем Європи. Н. Королева, вистудіювавши у Петр. Археологічному Інституті ділянку Литовської старовини, зацікавилася Персією і Єгиптом. Арх. Інститут видав дві її праці: «Про орнаментацию плитки у Вірменському мистецтві» та «Про мистецтво лікування у Скитів за зображеннями на Куль-Обській та Нікопольській вазах». Нинішня книжка нагадує, що Н. Королева справді докладно студіювала Скитські звичаї та побут.

Зазначемо, що перший літературний крок зробила Н. Королева перекладом на французьку мову старого Василіянського документу, який знайшов десь один франц. священик (здається при котромусь з посольств) й не міг довідатись в якій саме мові його написано. Молода Наталена впізнала його українську мову, яку знала*). Легко переклала документ, а коли пожадала перекладчицю аби підписалась, дівчина жартом вибрала собі свій перший псевдонім «Frère Jean» — «брат Іван», бо переклад мав бути надрукований у франц. часопису «La Croix», де переважно дописували духовні особи.

Світова війна знаходить Н. Королеву в рядах працівниць, «сестер

*) а чому — дивись автобіографічну повість «Без коріння!»

жалібниця» Червоного Хреста. Спонукало її на цей чим співчуття до українських вояків, що мусіли йти вмирати за чужі інтереси, між чужими людьми, не маючи коло себе нікого, хто б написав до дому листа в рідній мові, озвався б рідним словом у тляжку, — може останню хвилину життя. На війні була двічі ранена і за свою відавжню працю дістала військовий хрест. По третє була ранена підчас обстрілу Києва, коли на вулицях обв'язувала ранених.

За Української Держави була вислана як перекладчиця з Українською Дипломатичною Місією до Праги. По дорозі до Чехів зазнаючися з членом Місії св. п. д-ром Василем Королевим-Старим і незабаром стала його дружиною. З того часу перестала писати до французьких часописів (*Echos d'Orient*», *Revue des Protes*», тощо) і взялася за докладне вивчення української мови у найширшому сенсі: стародавні вирази, віршини та зміни, якими перейшла ця мова протягом століть. Від 1919. р. друкувалась майже у всіх українських часописах: Віденській «Воли», празькій «Новій Україні», «Л. Н. Вістнику», «Новій Хаті», «Жіночій Долі», «Меті» ітд. Це було з засади: Не відмовляти нікому, хто попросив статті чи оповідання.

В 1935 р. вийшли у Львові дві книжки Н. Королевої евангельські оповідання «Во дні они», де евангельські події трактуються авторкою з філософічного та психологічного боку й освітлені археологічним світлом, яке може оцінити лише знавець. Тому великою хвилю було, коли деякі часописи почали передруковувати ці оповідання як «популярно побожну лектуру» до своїх святочних чисел. Друга книжка була «1313», психологічний перелом та переживання людини, що зробила раз крок — жаліє за тим, що зробила його так. Оточення — німецьке середньовіччя (Бертольд Шварц, винаходець стрільного пороху).

Ці книжки враз піднесли в Галичині бурю. В той час найбільш рухливий критик п. Михайло Рудницький*) взяв голос і «згори» відсудив мовляв немає жадного сенсу писати на евангельські теми, коли в книжка Сельми Лагерлеф. Тимчасом С. Лагерлеф бере свої теми у цілком іншому освітлені. Її не цікавить ні філософічний ані археологічний бік. Вона бере їх так, як уявляє собі евангельські події народий фантазія, наближуючи їх до себе. Про «1313» п. Рудницький**) писав, що у авторки видно «немає жадної освіти», а лише «містечкова фантазія, яка ніколи нічого не бачила і не читала». Цікаво, що коли р. 1936. Н. Королева була нагороджена обома першими літературними преміями у Львові за книжки «Без Коринтя» та «Інакший Світ», той же п. Рудницький***) закидав авторці «муравлину-науковість у праці, яка белетристику перетворює на вчені трактати».

Далі вийшла і була знов нагороджена премією книжка «Сон Тіні» та «Предок».

Нині з'явилися «Легенди Старокіївські», а за ними цей, другий їх томик. В них авторка разгортає все своє знання стародавньої, так би мовити, пра-історії Української Землі, і показує нам, що український нарід не «вчораший» і не «варварський», а навпаки — зв'язаний з правдами з коліскою світової культури — Геладію, рідною йому по духу.

*) В «Ділі».

***) В «Ділі» та в іншій «поступовій» галицькій пресі.

****) В тій самій пресі.

Особливу увагу присвятила авторка студіям українських народніх «ритуальних» звичаїв, повір'ям, забобонам та чаруванням. В них бо, — як ми чули від пані Н. Королевої, — на її думку:

— «Живе дух стародавньої віри, релігії народу, що вказує на духовий зв'язок з тим або іншим народом, а також і на те, з чого виросла та як утворилась його питоменна культура, що є відзиркалюванням народньої душі». Переживши бо свій час стародавні обряди та релігії народу є для нього тим, чим для старих шляхетських родів їхні родоводи, герби та анімали. Вони показують яким «батьків» є то «діти».

Отже книжки «Старокиївських Легенд» являються не тільки цінним вкладом до української літератури, але також важним причинком до української пра-історії. Бо вони, крім літературної вартости, вказують нам на таких наших «предків», якими можна і слід похвалитись. Однак не сміємо при тім забувати, що «предки» існують не тільки для того, щоб ними пишатися, але і щоб далі йти їхніми слідами, тримаючись їхніх традицій і не зганьбити «варварством» своє походження та зв'язок з тими, що були джерелом Світової Культури.

На закінчення не остається нам нічого іншого, як побажати Шановній Авторці доброго здоров'я, Божої милости і благодатей, щоб у наступних роках обдарувала нас не одним ще своїм цінним твором. Бо кожний добрий літературний твір є не лише скарбом нашої літератури, але є одною з виказок українського народу, що дають йому право на своє самостійне життя і власну державу, а тим самим бути суб'єктом в державних міжнародніх відносинах!

Др. Степан Росоха.

СКИТСЬКИЙ СКАРБ

Як створений був порох земний а водам закреслено межі їхні, вказав Передвічній схованки первням, з яких мало повстати золото. Знав бо Всемудрий, що з золота виростає недоля людська. Узи таємні золото зі злом ваяють. Все бо, чого бажання несите собі прагне, золото в собі втіляє.

Як затверділи ж гори земні, а ріки потекли річищами своїми, накрив Передвічній одну з тих схованок таємних «Чорним Ставком»*), що в «колискою громів». Другу ж під блакитною гладною Бористена**) вкрив. І сторожу поставив: на «Чорному Ставку» — громи-блискавки, на Бористені — Ларту-діву, доньку Бористенову. Могутніша бо за громи була краса Ларти-диви, скарбом принаднішим за золото вкрите. Хто побачить стражкиню — по іншому скарбові і не тужитиме.

Тільки ж що рід людський ще не намножився на юній землі, то ж очам смертним ще не загрозувала ця краса непереборна.

І жила Ларта-Діва безжурним існуванням стихійної істоти, що природу тваринну, образ людський і іскру божську в собі має.

З роси наміста Ларта низала, в імлу вранішню, як в шати одягалась. Тихими заводями з лебедями навипередки плавала, з мевами-красунями жартувала, рожевих пеліканів***), несить бабу-птицю по-лошила:

— Вара, ненажерливі! Всіх рибок мені виловити! Раді б і річку таткову до дна випити! Сказано: несить-несита! Та й кличе рибок, мов господня куряток:

— Малі, малі, маленькі! Мої, мої дрібненькі!

І скоком прудким у Дніпро поринає. Тільки круги широкі на верхні лишивши.

Та ж за хвилику знов уже з мевами-подругами на хвилях гоїдається. На рівному плесі навзнак плыве, до блакитного неба, до сонічка ясного усміхається.

А в небі — орел дніпровий ширяє.

Не страшний він ні мевам-красуням, ні лебедям-княжичам водним, ні пеліканам незугарним. Але ж має те птацтво діток-потяток!

І плеще в долоні Ларта. Голосним вигуком — мов стрілою — у небо мече.

А орел, немов прикликаний тим вигуком, нижче спускається. В блакиті нерухомо завмер. І раптом, з ясного неба, світляною кулею-блискавкою, на землю паде. Іскрами фіяловими сипнув. Метнув полум'ям сліпучим високо. І золотом-вогнем розлився.

Аж заплющицалась Ларта й обличча долонями затулила. Коли ж розплющицалась — мужа величнього перед собою узріла.

З чола волосся — як мед темно-золотий — в кучерях на рамена спливає, з бородою кучерявою мішається. Очі — сонцями сяють. У руках — мов жмут гадів вогненних — блискавки тримає. У ніг — орел клекотом попереджає:

*) Піренейська легенда.

***) Дніпро.

***) На Дніпрі було давніш сила лебедів і пеліканів.

— Несмертельний це, що громами володіє!

І вклонилась громовладному донька Бористенова:

— Перунові ясному — слава!

В серці ж не страх, пошану безмірну відчула. А крізь неї — як вогонь крізь завісу, інше почуття спалахнуло: гаряче, буйне, радісне... Вік би на Громовладного дивилися! Нікуди від нього не відійшла б!..

Не уміє назвати почуття свого Ларта-діва. Не зазнала бо досі кохання. Дрімало в серці її у пупянок стулене. Як лотос рожевий*) у заводях рідних під водою дримає, доки місяшний промінь його на поверхню не вивабить, поцілунком на квітку не перетворить... .

Хвилі Дніпрові шумом-піною закипіли, володаря Бористена пропускаячи. Владика-Бористен тризуб-берло своє перед яним «Біл-богом» схиляє, Русалки-руслянки весняним вінком беріг завітчали. Лада-богиня рястом прибрана землю красою своєю осяяла. Лель-юнак коліна схилив, на жоломії солодко-співній пригравав. Велес-бог козоподібний з поза Хорса промінням увінчаного виглядає. Аж очі скошує — дивується... Мати Мелянто, Земля-Кормителька величну свою уроду у поклони хилить, Яр-бога, Ярилу за собою поклонитися гостеві, кличе.

А Гість ясний світлим обличчям всміхається, слово ласкаве мовить:

— Знайшла ласку в очах моїх Ларта-діва красуня. Чув я про неї від Фойбоса-сина, що цю «Країну-Лебедів» відвідує. І не перебільшив хвали — звичаєм постів — Фойбос. Гідна стати дружиною Зевсовою Бористеніда!

Гучне весілля святом урочистим землями Бористенськими луною прокотилось.

І розпочався рід людський на берегах Бористенських. Від Таргітаоса, сина Ларти Бористеніди та Зевса Олімпійця почався він. Троє синів — Ліпоксеїса, Арпоксеїса, та Колоксеїса «Скитів»-«Лукострільців» мав Таргітаос з дружиною Мавкою, красунею Зариною. Ліпоксеїсе же, Арпоксеїсе та Колоксеїсе від матерів Мавок та Руслянок-Русалок рід людський по землі тій розмножили. Тому до пісні, танку, містецтва рід цей здібний: від Русалок-матерів хист цей перейняли.

Що ж не доньки, а сини у пра-предків Бористенського люду народжувалися, — завжди більше в краях тих юнаків як дівчат. І чужинок дружини приводять вони до оселі своєї. Понеже зістарілась Мати-Земля й перевівся на ній рід Мавок та Русалок — першостворених дітей Землі.

*

Змінилось для Ларти, доньки Бористена життя, як змінилась і сама стихійна істота, поземською дружиною, матіррю ставши. Переквіли весняними квітами ігри дівочькі. Не боронить більш від пеліканів Ларта дрібних рибок... Годі з мевами-подружками сміх перлистий у хвилі Дніпрові сипати... Забуті і лебеді, княжичі водні. День по дню, рік по року, табунами степових торпанів легять-тікають... Людським звичаєм — людиною ставши, — зістарилась Ларта...

Виріс Торгітаос її. Сам уже синів-недолітків має. І пестить бабуня-

*) Ніби то за давніх часів в деяких місцях, на Дніпрі росли рожеві лотоси подібні до індських.

Ларта милих внучаток, молоде материнство своє і юність свою згадуючи. . .

Ще для сина-Таргітаоса, щоб його навчати, — перейняла Ларта від Фойбоса срібнолукого, лукострілця преславного як лук тугий напінати, стріли робити. Вміє й торпанів степових об'їздити, кобилниць-торпанок дойти, кіз, овець приручати. Сир з молока згуслого відтискувати вміє. Шкіри звірячі чинбарить. Руно овече пряде. А що матіррю роду смертельного стала, — вівтарі богам ставити почала, офіри на них — і запальні і в пахошах, — приносити, дітям-внукам щастя-долі прохаючи. Давно розлучилась з дружиною-Зевсом. Не лить бо мужкові, як жінці, з дітьми коло ватри хатньої — перебувати.

Світом керує з Олімпу високого Володар Зевс. Його бо пора прийшла світом володіти. І турботи його — не жіночий, хатній клопіт. То ж і як би в оселі лишився?

Але не чуває себе покинутою Ларта. Вона — жінка! То ж і доля її відмінна від долі мужів. . .

Глибокою, ясною пошаною — як вода глибока прозорою, — стало палке кохання. І пливуть Лартіні дні, як хвилі Бористена, що ще не знає порогів: рівно та тихо, спокійно. . . Ніжність солодко — трохи сумно, — сповнює вицвєртє серце Бористеніди. То ж бо є щастя людське: теплий попіл перегорілого кохання.

І не жаліє минулого існування стихійної істоти Ларта: людиною бо стала та, що природу тваринну, людську й божську мала. . . Нових друзів-приятелів нині Ларта-бабуня має: до амфор, до глеків випалених з глини всміхається. Вони бо помагають щоденні турботи нести! Гладить поглядом кошки, руками власними виплетені. До жорен ласкаво рукою доторкається, радіє корінню надбаному, мясу вяленому, рибі сушеній.

— Не знатиме родина голоду-спраги! Не терпітиме й холоду! — по шкірах пухнатих, прикривках вовняних оглядається.

Тільки ж кортить Ларті щось ще більше родині дати. . . Але що? . .

А з долини — від річки, — спів соловіїний лунає, сміх та пісні Русалок, що танки при місяці виводять.

І раптом віджила в Лартіній пам'яті давнина — коли й сама вона річною дівою була, скарб таємний сторожила.

— Золото дам дітям роду свого! — раптом полум'ям з серця вибухло. Що недоля людська в золоті вкрита? Так то-ж ще коли буде! Людства нема ще на землі. . . є лише дитки-внучатка. То ж і від кого їм кривда може прийти!

І знайомими ходами підземними подалась Ларта-бабуня

Як же давно уже забула цей шлях! . . Але знає його: не збочить п'їтьмою теплою, сріблом підземних струмочків гаптованою. . . От і кістяки тих звірят незугарних, великих, що в часи давновікі жили, коли Небо й Земля ледве ще з хаосу першоствореного вийшли. Аж у лоно земне, з якого повстали, сховались, коли час їхній прийшов. . .

— Все бо земне — є землею! — притакує Ларта головою поспівую. І раптом знерухоміла: так бо давно не бачила вкритого скарбу, що зачудувалась на загрозу палаючу, світла с'яйливого, що лоно земне осяяло.

— Це — вогонь, що у серці земному палає! — думкою Лартіною

лине. — І, як серце тепле тварині, дає дихання життя землі... Ой, як добре дати це дітям моїм!...

А золото сяє... черволавими вогниками миготить — немов кровю побризкане, по новій крові тужить.

І знаєцька незнаний досі голос озвався в Лартіному серці:

— Все — своїм! Тільки своїм! Нікому, нічого: ні крихти!

Гладить золото Ларта, відблисками його не натішиться. Дрібний пісок золотий пересипає й сміється до нього...

— Швидче: набрати! Щоб і там — на поверхні земській при собі його мати, красою-сйвом його тішитися...

Немов доброго тура, впольованого на плечах тягла, — змучилась Ларта. А таки винесла скарба частину. І до вовчої ями глибокої сховала. Добре накрила. Ще й стовбурами, імпеддю вкритими привалила.

Скінчила працю коли ранок ясні очі уже розплющив, світові новим днем усміхнувся. А перед Ларгою Бористен-Старець — як піч темний, — стоїть, руки ламле, головою сивою хитає:

— Доною бідна, дитино моя нерозумна, щож ти наробила! Сама — ох, сама пеню-недолю дітям своїм з під землі винесла, вовчою ямою на шляху їхньому кинула!.. Вічно Скитський Скарб жадобу неситу на край цей вбогий, — багатий! — манитиме, кровю-сльозами його заливатиме... Доною ж ти, доною моя!..

Кинулась Ларта, щоб на батьківських грудях помочі-ради шукати. Та ж забула: більш вона не річна діва русалка а поземська істота — жінка — мати.

І розбилась об водяну гладину пра-матір Ларта... на бризкі розпалась, водяну гладину шумом вкривши...

З хвиль же — скелі вийшли, над водою зіп'ялись, Дніпро стіною камяною — Порогами — перегородивши, щоб до скарбів зловісних путь на віки замкнути від ока та рук людських скрити.

І плаче Дніпро-Бористен батько старий, плачем великим ридає, тризну по Ларті-доньці на перехрестях водних порогів правлючи, долю нащадків далеких сльозами скроплюючи, «водою явленою» від лиха-біди надуманого, нагаданого й негаданого, вітром нав'яного, долею розвіяного вражого й княжого наговором кріпким боронючи...

Таж не поможеться вже: війшов скарб заклятий на світло денне. В руки людські потрапив. І так засліпив, що за милість безсмертних його мають. Мовляв:

— З неба, на щастя їхнє упав!..

Коли Геракл, попрощався з королем бевриксів, Амікусом й подався у дальшу путь, донька Амікусова, Пірена, закохана до героя, покинула дику оселю свого батька*) й ніким непомічена, схована серпанком дружньої ночі, подалась самотною мандрівницею за Гераклом. Щоб здалека бачити того, кого вибрало її юне серце. Що б хоч від людей чути про відгуки слави героя.

— Бути порошиною на його путі, — тільки бажала. Порошиною, якої може хоч колись тінь богатирська торкнеться. . .

Та ж, як було Пірені догнати Геракла, коли Амікус обдарував свого гостя єдиними в світі кіньми?.. Не відали вони втоми, не потребували відпочинку і в найстрімкіших гірських стежках, як сарни гірські, раду собі давали.

Вже доходили сили Пірені, коли напали на неї в хащах дикі звірі. І сконала королівна бевриксів з найменням Геракловим на устах. Та як таким коханням безмежним те слово її останнє згучало, що зворушило й кам'яні скелі. Вони все далі і далі це зітхання любови передавали, аж докотилася його луна і до Геракла. Здалося героєві: у смертельній небезпеці на поміч його Пірена кличе. І кинувся на бистрих конях своїх. Та ж знайшов тільки криваві останки.

— Пірено! Нещаслива Пірено!.. вирвалось з Гераклових уст.

Тільки тепер зрозумів, як кохала його Пірена. А він байдуже проїшов, може коло щастя свого?..

І заплакав Геракл-богатир.

— Пірено!.. Бідна Пірено!..

Та й поховав тіло на березі озера, у підземній печері. А щоб хязі звірі не рознесли кривавих останків, — нагромадив на гріб скелі. І знеможений працею та смутком заснув у підніжжя гір, що з того часу на віки зуться: Піренеї.

Довгий був сон Гераклів. Сном бо підсилюють боги смерельників, коли на болість їхню людські потішення не вистачають.

Впряжені ж у колесницю Гераклову коні, — дар короля бевриксів, — випасли всю траву з підніжжя Піренеїв та й подалися світами шукаючи нових пасовиськ.

І снилося Гераклові, що він у прегарній країні**). По луках весняних морем широким розлилася ріка Бористенос. Білі хмарки, перловими кораблями над нею ясним небом пливають. Земля ж — квітом ніжним, срібним зі споду, фіяловим з середини — вкрита та таким гарним, що очей від нього відвести не хочеться. І що більш дивиться на чарівні ті квіти Геракл, дужче сном солодким його розморує. Не дурно ж «сном травою», чи «сон-зіллям» зуть ті весняні квіти на Бористені.***)

*) Так розповідає Сіліус Італікус, історик-поет з I ст. по Хр.

***) Цікаво, що Стефанос Бізантійський говорить, ніби було два народи бевриксів. Одного помічує він у Піренеях — другого, коло Понта Евксинського.

****) Особливий гатунок алемон. Тільки на Україні вони фіялові. В Італії — рожеві, в Галичині білі.

Коли прокинувся Геракл, серце його горіло бажанням пізнати ту країну. Оглянувся — коней нема. Кликав, — не звиклі ще на голос нового пана, не ідуть коні на поклик. І пішов пішки Геракл розшукувати свою згубу.

Про кохання Пірени, про тяжкі праці свої та про те, як зло і кривду у світі переборювати роздумував Геракл й не счувся, як до Понта Евксїна дійшов. А коней нема й нема, марно розпитує про них зустрічних...

На світі ж уже весна розквітає. Прекрасна вона на берегах Евксїнських, вся зарумянена квітом мигдалевих дерев.

Горді Таврійські скелі на ту юну красу позирають, але не зворушує вона їх, як не зворушують неприступних й хвилі Евксїнські, що до підніжжя їх устами припадають.

Та ж за Таврійську весну чарівниця, за скелі понадбережні серцем твердіша розквіла на Таврійській землі красуня Мелюзина. Сиротою жила. Мати вмерла даючи їй життя, батька ж Мелюзини не бачив ніхто: вдовою від ворогів, що мужа її вбили, прийшла на Таврію мати Мелюзини, втікачка, за цілий скарб свій лише дитину ненароджену маючи.

Сиротою вбогою на світ Мелюзина прийшла, пастушкою-вівчаркою красунею виросла. Та ж не було хлопця, який би не зітхав по красуні-вівчарці, який би Мелюзину дружиною назвати не хотів. Але хвилями прибор розбивалась туга юнацька об гордість завяди самітньої Мелюзини.

Ані подруги не мала красуня, щоб звичаєм дівочьким звіритися їй зі своїх мрій.

— Всі — не рівня Мелюзині — красуні! — нарікало юнацтво.

— Ані серед зорь не має Мелюзина посестри-подруги! — дивувались дівчата.

Немов з єдиною лише громовицею приятелювала гарна пастушка.

Ледви затьмариться небо, вівтарями офірними закуряться верхівя гір, мевою лине Мелюзина, отару свою до безпечної печері загнавши. Гірською орлицею квапиться скельними стежками, щоб з верхівя гір милуватися бурею. Аж очима з радощів виблискує, дзвінками перлами сміх розсипає.

— Вихор — мій милий! Буря — приятелька моя... з вигликом кидас юнакам і дівчатам. Сама ж додає в духу:

— І сам Зевс-Громобійця мій татко! Іншого бо не знаю.

Аж старі люди горду красуню остерігали:

— Стережись, дівчино! Небесний грім не виграшка, забава. Голос то богів, що до людей промовляє!

— Власне з богами й любо мені бути! Не з комахами поземськими! — гордо підносить голову Мелюзина. Та й закликає до бурі:

— Суджений мій! Інший за людське плем'я! Непереможний, за весь рід поземський міцніший! Де ж ти забарився? Поквапся! Бо ж тільки людина я й відквіте краса моя марно... А шкода її!

В серці ж ховала думку:

— Коли б надпоземська сила зберігла мені молоду вроду мою на віки, — й щастя б своє за те віддала!... —

І в мандрах своїх з отарою шукає зілля-коріння, в чарах таємних вправляється Мелюзина, щоб красу зберігти...

Саме тібі весни, дуже рання, на буряних крилах, прилетіла з просторів повзасвітніх перша громовиця — нестримана, шалена, буїна — радісна.

Мелюзина до печері свою отару загнати хтіла, щоб звичаєм своїм на верхівя гір бігти й звідти бурею у ніг своїх милуватись.

Але вівці не ідуть до печери. На дощ тікають. Під зливою тісним гуртом збились, голови попускали. Готові радніщ смерть від зливи прийняти, як до сухої печері іти. А блискавка, як на пострах, коло самої печері у суху деревину вдарила. Як трут горить дерево, дарма, що мокре. Мелюзина вхопила палаючу галузь та й з нею, мов зі смолоскипом — шусть! у печеру. Стіни яскині освітлює: чи не нетопирі чорними гронами печерю обсіли? Огидним пахом своїм отару виганяють?

Але, замість огидних тварин — прекрасних коней побачила Мелюзина. Очима мудрим, ясним на дівчину дивляться... Без слів промовляє цей погляд, мовляв:

— Не бійся, дівчино! Ми — долю тобі несемо! —

Глянула Мелюзина: колесниця золотом та слоновиною виложена. Сагайдак та двоє луків тугих — добрих! — до неї причеплено. Видко: майно не героя, що у світи по славу подався. Але де ж сам він — герой? Крім коней з колесницею нікого й нічого в печері нема.

Тільки хід у товщу гори чорну пашу свою роззавляє. За пастушкою ж своєю тепер вся отара слухняно до печері іде, від бурі ховається.

— Чекай же! — всміхнулась дівчина, — взяла за узду коней й повела тією темною пащею, щоб у гірських схованках свою знахідку вкрити.

Сама до отари повернула, насмикала сухої вовни зі своїх овечок на гребінь її навязала. Стала нитку й думку свою сукати:

— Як прийдеш, герою незнаний, викуп заплатиш мені! — І в час такий загадала.

Буря, звичаєм гірських країн, як зненацька прийшла, так — лиха накоївши, дерев наломавши й відлетіла.

Знов сонце з неба ясного до землі всміхається. А земля, як кохача жінка: все милому забула — вибачила. Крізь дощові сльози — не обтираючи їх, — шепотінням щасливим на усміхи ясні відповідає...

Та ж не від вихоря-бурі то ломляться віти. Не бик таврійський лісовими хащами продирається. Під людськими кроками — богатирськими — земля дуднить ближче, все ближче...

— Він! — притулила долоні до серця Мелюзина. Хоче далі прясти, але пальці враз, мов мармурові, похолоділи. В очах світляні кола заточились...

Так за для дівочої схвильованости долю свою повз себе пустити? Що, як не загляне сюди? Коней бо далеко сховала: заіржуть — не почує...

Напружила волю свою, як готового до скоку гада. І заспівала:

— Люба ж ти нене,
Прясти не можу!
Ниточки рвуться
Руки трясуться,
Матінко люба...

Та й урвала. На порозі печері, застучучи сяйво весняного дня, выросла постать високого, сильного мужа. Мязи мав з криці, левячою шкірою накритий, меч при пасі золотом кований. На плечі палиця — келеп — як дуб молодий — сперта.

— Хаїре*), співачко гірська, красуне пастушко! — з Мелюзиною вітається. — Чи не бачила коней — каштанових, на сонці — золотом виблискують. У колесниці оздоблену впряжені, два луки й сагайдак до колесниці припнуті?

У Мелюзини серце в грудях сояшним зайчиком плигає. Так часто та дрібно колотиться, аж у вухах залягає. Немов раптом всі цікади на світі враз розспівались. Примущує голос свій, однак, спокійно згучати.

— А що даси, як скажу, де?

Засміявся Геракл.

— Добрі, видно, у вас купці — гандлярі в горах, коли й дівча з торгу враз починає! Але, якщо такий звичай у вас, скажи сама, що бажаєш! Радо такій красуні заплачу... жартує герой.

— Справді? Яку б не сказала ціну?

— Та ж кажу, що заправши!

Сам на Мелюзину дивиться, очима всіхається, уста ж його коральовими гадючками у кучерявій бороді грають.

— Куди ж журливій Пірені до цієї квітки гірської! — думка метеликом вється.

Встала Мелюзина, випростувалась, до Геракла підходить:

— Чи гарна я тобі?

— Гарніщої мабуть не бачив!..

— Так от ціна моя: візьми мене за жінку, а я коні тобі віддам...

Аж відступив Геракл. Не буденні події за вік свій бачив. Але щоб дівчина молоденька сама, за незнайомого, от так — з доброго дива! — сваталась, — такого не чув.

— Що ж? Може боїшся мене? — підожує героя Мелюзина.

— Не лякався Геракл лева Немейського, ані гидри Лернейської, ані залізно-крилих хижих птахів-Стимфалід! То ж і Таврійської дівчини не злякається. Проводь до батьків.

— Не маю їх! — втоплює Мелюзина погляд свій у погляд Гераклів.

— Ні, не справно кажу я: матері не маю, бо вмерла. Не вмерти ж при народженні мойому не могла: Зевса бо великого батьком називаю. Як бачиш: рівня я тобі, герою, дарма що пастушка. Бо на жінку героя народилась.

І, як чотири дні, пролетіли чотири роки покружжя Мелюзини з Гераклом. Трьох синів за цей час придбали: Агатирсосу, Гелона й Скита.

Та ж не стерпів далі у мирі-спокою відпочивати Геракл.

*) Хаїре — «радуєся», старе, грецьке привітання.

— Мушу у світ! Бо розмножаться там кривда-недоля, зло розпа-ношиться. . . Хто, без Геракла їх приборкає? Людство від потвор увіль-нить? Бувай здорова, розрадонько-дружина, та синів добре ховай!

— Що ж вчиню з ними, як до розуму-віку доростуть, як що ти до тої доби не повернеш? Маю при собі їх затримати чи до тебе — у світ, на борню зі злом послати?

Відіпнув Геракл злотокований пас, зі стіни лук тугий ізняв.

— Як стануть із хлопців мужі, — глянь: котрий так, як я, напина-тиме лук, — натяг тятину не рівнобіжно до грудей, але навкоси, — котрий так запинатиме пас мій злотокований, — зашнув фібулу-клямру у формі золотої мисочки, — того володарем цієї країни вчини. Двох же інших — до світу пошли.

І залишилася самотня, з синами-недолітками Мелюзина. Хлопців розуму навчає, отари пасе, кобилиць доїть, шкіри чинбарить та білып за все те — чарами час свій заповнює. Де були які: чи то у повітрі, у вогні, воді чи у глибинах земних — всіма оволоділа. І силу зел та рослин знала, і на зорі наговори класти уміла. Навіть вітер степовий — й той Мелюзини-чарівниці слухався.

Коли ж мужнього віку сини чарівниці дійшли, лише наймолод-ший, Скит, лук Гераклев навкоси напаяв, пасом злотокованим опере-зався, фібулою-клямрою у подобі золотої мисочки його зіпнув. І в па-мять предка свого, Гераклогового сина Скита, скільки існував бойовний — по батькові, по матері — безмилосердний нарід Скитів, завжди на-вкоси тятину лука натягав, коло ж пасу носив золоту чи хоч золочену мисочку припнуту. Забулося бо, що то — тільки фібула-клямра у по-добі малої мисочки була.

Та тільки не послала Мелюзина двох молодших синів до батька, у світ, з кривдою людською боювати.

— Покинув жінку Геракл, то покинуть й матір сини, задля тієї чужої кривди-недолі. . . Що мені вона? . .

І намовила Агатирсосу та Гелона братові-Скитові у війні допомогти.

— Свій цей же ближче як тее невідоме людство!

А Скит задумав на Кимерійську землю війною йти, багата бо вона, й скарб золотий такий має, як жадний на світі.

Та як що Кимерійці — численні й сміливі, до помочі синам і сама Мелюзина стала.

На «смертну чверть» коли місяця убуває («щоб так і ворогір убу-вало!») наварила Мелюзина зілля таємного. Довго степом й лісами хо-дила, доки збрала «із баб». Але таки знайшла й бабу вузьку й бабу космату, й бабу зелисту, й бабу безлисту, бабу тонкоколосу й бабу косу, приморську й підгорську, лісову й польову. І бабу смердячу й бабу свинячу ще й найлихішу зі всіх: бабоху пся помент*).

Подумала: ще й бабячого прокльону**) докинула.

Коли ж відвар прохолонув, змішала його з гадячим салом й ча-рівні слова промовляючи, доти намащувалась ним, аж на велетенського полоза перетворилась.

І поплазувала Мелюзина-гад травною степовою, будяччам та кру-таями головатими, щоб нишком підслухати:

*) Назви цих зел — автентичні, так їх називають на Україні, баби-воріжки.

**) бабячий прокльон — *biscum album*.

— Про що Кимерійці радяться?

Кимерійці ж, замість ради, до сварки-суперечки стали. Одні — бо: — Відступимо? — казали. — Чи ж мало у світі землі? Нову країну собі знайдемо. Зі Скитами ж — як боювати? Твердий це та жорстокий парід. Не дурно ж сама назва їхня «скит» — «лукострілець» означає! Тікаймо, доки час! Інші ж на те не годились.

— Ганьба нам відступати, коли ми розумніці за них, дикунів. Тільки бій!

Та й стали до бою. Тільки не з ворогом, а сами між собою. І, власними руками, сами себе перебили. Всі полягли. Тільки жіноцтво лишилось, щоб мертвих поховати, плач нагробний вчинити.

Агатирсос же, Гелон та Скит, землю Кимерійську собі підбавши, вчинили велику, урочисту учту.

Цілих биків, на рожнях печених, поросятами начинених їли, мясо кінське до прозора вивялене і дрохв степових і лебедів печених. Вино ж — з черепів ворожих пили.

Але Мелюзині не сиділось на учті. Вкрилась чарівниця до таємної печері своєї, гаддо постать на себе взяла та й ну Кимерійською землею нишпорити — нікати.

Вождь бо Кимерійський, забитий, таємниці скарбу не видав. Що ж скарб існував — про те всі знали. Ще за царя Таргітаоса, — того, що то доньку бога Бористена за матір мав! — впали — казали люди! — з неба на землю Кимерійську золоті плуг, ярмо та сокира й миска.

Тільки ж взяти — торкнулись того скарбу ніхто не міг. Вогнем пекло те ясне золото, що блищало мов сонце.

Один тільки син Таргітаосів — Колоксаїс, об той скарб пекучий не попався. Взяв його й власними руками добре вкрив до певної схованки. З того часу, лише єдиний володар Кимерійців — дідиц Колоксаїсів — знав, де той скарб вкрито. Коли ж нині вбито володаря — зникла й дорога до скарбу.

Та ж чарі Мелюзині на що?

Доти ворожила, зілля варила, наговори чинила, аж скарб обявила.

Сама, нічмо, полозом-гадом до скарбу дісталась й вже з землі здобула золоте ярмо та плуг.

Та ж так до праці своєї занурилась, що не чулась, як на колесниці — тій самій, що за неї мужа собі здобула — сам Зевс із Гераклом перед нею спинились.

На плече Гераклове Громобійця сперся, гострим поглядом орліх очей на чарівницю дивиться.

Злякалась Мелюзина. Не гніву Зевсового, а того, що вгляdivши її в подобі полоза — зненавидить Геракл гадюку-чарівницю.

Швиденько наговірне слово сказала, але що зілля при собі не мала — тільки по пас зійшла з чарівниці гадяча шкіра. Далі ж — як Мелюзина не заклінала — луската шкіра тільки тіснійш та дужче тіло чарівниці обпинала. Як приросла до нього.

Зевс же грізні брови сиві зсунув. Аж хмари димом почали куритись.

— Покинь чарування! — гуркотом грому прокотився голос Зевсів. — Звичаєм людським сама собі ти лихо утворила, долю приправила. Вмій же тепер прийняти її. Не щирим коханням лукавством дружини собі ти здобула. За коней себе віддала! Слово дане дружині ти

зломала, синів йому не послала. В бою ж сином — не як мати героям, а як полоз-гад чарами — хитроцями помагала. І нині, у переможених скарб не з бою — як здобич — береш, а в нічній п'їтмі — як злодійка крадеш. . . Ще ж, лукавству своїому допомагаючи, моє наймення, як зброю собі брала, донькою моєю себе називала.

Бачить Мелюзина: програла всю гру. І в гніві — досаді — мовляв: нема чого вже більше втрачати!

Проти самого Зевса стала:

— А хіба ж не все створене — діти твої, отче людей і богів?

— Так, — притакує, схиляючи сиву голову Громобійця. — Тільки ж, коли ти мене своїм батьком називала, не братерськи ти себе до всього створеного рівняла. Але себе понад рештою людства вивищувала. Най же нині буде долею твоєю — і синів твоїх — те, що ти сама їм і собі вибрала: хліборобами будуть нападки їхні — вказав на золотий плуг. Але ж ходитимуть самі в ярмі! Що ж «лукострільцем» ти наймолодшого свого назвала — борня й війна не переведуться на землі цій. Сама ж ти — на пів-жінкою, на пів-полозом гадом лишишся, най не змились ніхто у природі твоїй. Стерегтимеш скарби Кимсрійські, як що ти до них така ласа. Що ж ніжність жіночу й тепло ти зі серця свого вигнала й за вічну красу навіть щастя віддати хотіла — най тобі станеться по бажанню, невмируща красуне! Дружини й синів ти більше не побачиш. Коли ж холод зимовий впаде на землю з вітром-наморозю, — заглядатимеш з плачем-зітханням до людських осель, де ясним вогником світить кохання жіночого серця. . . Сльозами — дощем плакатимеш, Мелюзино, вітром ледовим зітхатимеш. . . доки не зрозумієш, що людське щастя тільки в любові. . .

— А що ж мій дружина — Геракл? — тільки й знайшла в собі слів Мелюзина.

— Не дружина тобі той, кому ти лукавством у життя втерлась! Вічну Юність він матиме за дружину. Вічно молодим бо лишається той, хто про себе забуваючи, за ліпшу долю — іншим — без відпочинку бореться!

І хмари струсив зі свого плаща сивий Зевс. Завісою імлі накрили вони землю.

З ясної ж лазурі, по-над хмарами осяяна радісним слявом до Геракла простягала руки Вічна Юність: вона мала обличчя доньки Амікуса — Пірени, що Любов вище за життя цінила. . .

«Перш, як зачну розповідати, мушу попередити: не дивуйтеся, що називаю варварів грецькими найменнями».

Платон «Критіас».

«Росою небесною — росою знід хмар, — зійди, світлий боже!»

Пісня ладоржиць*), жрекинь богині Лади, тає у притьмі лісової святині. Печеря «Соляного Народження» сховалась від світу у хащах посвятного бору. Причайлась під корінням старезних дубів, що вирости з того самого зерна, з якого й Мати-Земля повсталала.

Мерклий вогонь ватри таємно освітлює постаті молоденьких жрекинь: Лада — весняна богиня й приємна їй квітуча юність.

Заквітчані вінками з омели та галузок зеленої ялини, ладоржничі схилюлись над висіченою з «дикого каменя» мискою: Купають Сонце-Немовлятко, що народилось саме у хвилину весняного рівноденства — найтаємничого зі всіх земських свят.

Дві жрекині приклякли. Кладуть на розіслану, мережану хусту, що накриває золото пшеничної соломи, прикрашені чотирьма свічками вінок з зеленої ялини. Його сплетено ще перед місяцем, на знак, що Нове Сонце почне вічний круг свого вічно-поворотного бігу, розділеного на чотири пори року.

Наймолодша з посвятних дів, Арга**), свіжа як яблуневий квіт, виймає з купелі Новонароджене Сонце. Навколо голови деревляного зображення бога, вирізаного з дикої грушки, грає золото шпичастого німбу. Ватра обсипає його іскрами відблисків. І бліднуть у тому миготливому сльві вогники товстих восковиць, що по дві в руці тримають їх ладоржичі.

Таємними світелками зорять погляди очей-аґатів. Золотий сповивач, обвиває хрест-нахрест грубо назначену фігурку бога, що нагадує ворочок сиру затягнений вгорі зашморгом.

Весь білий — одежою й волосом, — співець — боян Вальто дає знак молодому своєму учневі, Відрадові. І оба разом вдаряють у струни. А Вальто скандує.

— Ізлякалися — ізбентежились та всі країни земні, коли Матінка — Ніч Темна***) мала сина породити.

Непереборний бо буде — те знали. Тому бентежились — лякалися, щоб лихо їм від переможного не сталось.

Як птацтво перелетне країни сполошилися. По світу цілому замушилися. З під ніг Матінки Ночі пурхали — тікали. На себе ступити не давали.

Лише острів невеликий, що на хвилях коливався, — він твердої

*) Цікаво, що ще нині в Сербії називають «ладоржичками» (очевидно: ладокрипками) закосичених зеленню дівчат, що зі співами ходять селами на Зелені Свята, а потім збираються на забави: співи, танці.

**) Так називає Геродот привезену з Бористена на Делос діву, що зі своєю подругою Опідою стали потім славними в Греції пророчицями — Питіями.

***) У стародавніх греків мати Фойбоса звалася Лето, або Лятона, що означає Темна Ніч.

землі корінням не тримався*), — як відчув Матінки Ночі зітхання. До ніг їй килимом постелився. Стелючись — молитвою ревною володареві моря поклонився.

— Підопри мене, володарю, берлюю тризубом! Щоб Матінка Ніч не оступилась, щоб до морських глибин та не звалилась!***) Слава ж Даждь богів, що силу-радість дарує!

Слава Даждь богів, що народжується немовлятком, Яр-богом могутнім виростає, на Старця — Хорса дозріває і знов немовлятком у світ повертає.

Жрекині встормили до деревляних гнізд ставників свої восковиці й, вхопившись за руки заточились плавкими рухами, зображуючи танцем вічний біг сояшного життя.

— Даждь світові радість, Даждь-боже!
Даждь світові радість. Даждь-боже! —

Закликали світові долю ладоржиці. І спів посвятних дів падав теплим чистим дощем на закуту ще морозом землю, пробуджуючи її цією першою — передвесняною! — таємницею.

В ногах цяцькованої коліски Сонця-Немовлятка лишились навколешках жрекині Арга й Опіда.

Вальто пригравав все частіш, то ледве торкаючись струн, то перебираючи їх враз всіма пальцями. І бліді, рухливі руки старого бояна радісно метушились, розбризкуючи кришталеві краплини звуків «дошового» танку. Старече ж тіло срібноволоосого музики то нахилилось, то хиталось, то відкидалось, танцюючи на місці, захоплене виром мелодії.

Відрад же торкався струн тільки кінцями пальців. Душа його вся була в очах, що влипли поглядом у юну Аргу. Здавалось, для юнака вся краса і гармонія, втілились у молодій жрекині — найчарівнішій за всі містерії — таємниці.

Зненацька, немов збудженній дзвоном струн, ліс озвався бурею могутнього співу. І в цій бурі втопились і спів ладоржиць і гра Вальтова та Відрадова.

Повітряно розбурханого моря валив люд, щоб на велике свято включитись Печері Народження. Входити бо до неї не смів.

То ж жрекині, з прикрашеним свічками вінком, посунули білим проводом з ясині. З їхніх уст довідається люд, що народилось непереможне Сонце й люду — Миру бажає!

По «мирбажанню» жрекині Печері Народження не виходили до люду аж доки не приїде «з землі Даждь богів» — з того острова, що «корінням землі не тримався» — посол Сояшного бога.

Ціле літо лишався цей Делоський посол у країнах надбористенських. Навчав мистецтвам лікування та складанню пісень. Засвячував і до ворожбицтва. Коли ж восени, щедря богиня Деметра — Мелайно

*) Про острів Делос існувала у греків віра, що він «не тримається корінням землі».

**) Цю пісню чула авторка у Києві від лірника, якого було покликано до Київського «Інституту благородних Дівичь» разом з московським «сказателем» білін. А професор Вас. Ник. Малінін висвітлював ріжницю між «южно-руським» і «собственно-руським» світоглядом й «підходом» до теми.

обдаровувала люд новим врожаєм, Делоський посол повертав додому. Але не сам. З ним відбували з-над Бористену дві жриці з дарами «в колосі і соломі»*) та кілька юнаків «почотної варти». Часами жрекині — й хтось з юнаків — лишались при Делоській святині**), бажаючи пізнати таємниці Світлосляного Фойбоса.

Дні довшали. Летіли швидкими скоками навздогоняючи Весну. Темна Ніч-Мати роз'яснювала своє обличчя, радіючи, що росте її дитина Сонце.

Давно сховано писану колиску Сонця. Воно стало вже юнаком — Яр-богом, повним життєдайної сили.

Наростала — разом із Сонцем — і радість в Аргіному серці. Жрекиня мріяла засвятити себе ворожбитству. Чи ж не казав бо сліпий Ясновидець Гомер, що:

— ворожбити служать людству однаково, як лікарі, архітекти, та солодкоголосі співці. —

Вабило Аргу впізнати тих таємних істот, — сідолів, безтілесних, що з'являються духовому зору людини й відслоняють їй надпоземські таємниці.

Арга сходила до Підземної Печері Народження. Там коло схованої колиски сонця й постаті бога — немовлятка зберігалась гідрія посвятої води з потоку Касотіс, що протікає Дельфійським храмом й кидається у безодню, над якою стоїть трійніг воріжки — Пітії. Що року привозив Делоський посол і тієї води з посвятних Дельфів.

Напившись Касотійської води, Арга занурювалась у мрії — прозорі й легкі, як сон у недрімному стані. Ввижались їй тоді ясні генії, заслонені сліпучим сяйвом вічного світла... Чула «спів зорь» — гармонійний і тихий...

Однак, часом, згуки іншої пісні виривали дівчину з її екстази:

— В горах я, у хащах несхідніх заснула,
На камінь схилившись чолом.
І Фойбос промінний мені там з'явився...

Рвав і кидав вітер шматками з посвятного гаю «Пісню Дорійки», що навчив її ладоржиць Делоський посол.

То співала Опіда — колись нерозлучна подруга Аргіна. Але нині все далі розходились приятельки.

Опіда уникала всього, що не було посвятним гаєм. Тільки в ньому й ним жила, у товаристві свого ведмедя Дайно.

Малим ведмежатком приніс його ладоржицям Вальто. І Опіда унялась безпомічної тварини. З рук випоїла ведмедика. То ж Дайно ходив за своєю пістункою, мов її власна тіль.

— Виховала нам, мов Мавка, ведмежатко Опіда — жартував Вальто — Але ліс, замість ведмедя, нашу діву нам забрав.

Однак, не боронив Опіді блукати самотином.

— Зла людина до святого гаю приступу не має. Лихі духи на жре-

*) Так зазначає Геродот.

**) Крім Арги й Опіди Геродот ще називає другу пару посвятних дів — Лаодіке та Гіпероку — які також лишались на Делосі.

киню не відважаться. Ну, а проти звіря, як би напав, й Дайно раду дасть. Бач, яке ведмедисько виросло!

Коли вечір розкидав хащами блакитні серпанки а зоря — Вечірниця розсвічувала в небі свою ляпаду, Опіда повертала з лісу з обремками зілля. А за жрекинею незугарно коливався Дайно. Сьорбав повітря, мов студену воду, сопів, хрочав... Нарікав на цілоденну втому, чи ділився спостереженнями? Цього, мабуть, не могла б висвітлити ані Опіда. Дарма, що розуміла своєму ведмедикові.

Найбільш приносила конвалії — Вальто бо їх варив та Відрада напував. Чари на юнака впали: не пе, не їсть, ані музика його не тишить. Мовчки мовчить, зі своєї келії не виходить. Хиба — як соловії заллють ніч кришталевим потоком своїх співів.

Та ще Опіда терлич зілля збирала. Його бо найбільш доводилось жрекиням варити о півночі, у дощевій воді, що її зібрано з першої весняної грозовиці:

— Терлич, терлич! Десятьох приклич!

А з десятьох — девять,

А з девятьох — вісім.

Приказували ладоряниці, мішаючи стеблиною любистку білі сережки терличу у мідяному*) котлику, доки не дійдуть до того — єдиного — по котрому дівчина тужить й кого хоче привязати до себе силою непереможної Лади.

Та як відійшла уже з посвятного гаю й остання прохачка потішена надією. Гай належить лише місяцеві та ночі. Вона ж перетворила його у блакитну казку. І Арга не чари цієї казки. Слухав, — вкрита тінню — шепотіння дерев, намагаючись зрозуміти таємну їхню мову. Ладін вівтарь, — «весняний» той, що взимку ховають до бічної прибудови, нині біліє, мов виплетений з місяшного квіття, рясно закосичений вінками.

Раптом Арзі здається, що — майнула повітряна постать... .

Еїдол? ...

Іде, мов пливе, облитий місяшним саявом... Чого ж він схиляється?

Що це? Рухом, яким «виймають слід» на лихі чари «еїдол» підносять жменю землі з протопту — доріжки.

Арзі захололо серце: Впізнала бо в «еїдолі» — Опіду! І не йме віри очам. Бачать бо вони ясно: мов Чорнобогові вірники, «закопує слід» Опіда... Ще й під вівтарем Лади!

Камяною Грім-Бабою знерухоміла Арга. А Опіда ватру ладить. З тисових галузок, що смерттю дихають. Ялівцеві ягоди сушені у вогонь мече. Блакитне квіття «ненависника**»), що серця розлучає, на тому вогні варить.

Сама, як по мерцеві плаче.

— «Забуття смертного!» — у темної Морени, не помочі світлої Лади, собі прохає.

На приятельство з дитинства вірне, на Ляду ясну, подругу — по-сестру Арга закликає...

І «в добру хвилю» прийшла. По вінця переповнене серце Опідіно

*) мідь — засвячена Ладі.

***) Delphinium.

гіркістю мовчання. Радо прихилив його, щоб дружні уста упили жури — серце облетіли.

— Відрада серце кохає! — змиває біль слезами Опіда. — Душею ж не можу від світлого бога відірватись! —

Але про вістря своєї болісти мовчить Опіда: найдуше бо пече, що Відрад де б не узрів Аргу, не може від неї очей відвести.

Та як усміхом сяють барвінки Аргіних очей:

— Коли по богові плачеш, не страшне тобі кохання до смертного!

І обнявши подругу, говорить про вільність крилату віщої діви, яка виріклась кохання земного а з ним й путів, що найдушечче вяжуть жінку-коханку, крила душі її порохом поземським присипають, до невільництва віддають. . .

Слухає Опіда. А серце в ній, як дитина хвора, квилить:

— Що тая воля! Що тая вільність, коли в самоті нема з ким серця розділити! . . . Гіркі жалі у мовчання зі слезами ковтає Опіда. І раптом хапає поривчасто Аргу за руки:

— Не повернемо більше з Делосу! Заприсягнись і ти: лишимось там обі-дві. Пітонісами станьмо!

Ясний усміх Аргіно обличчя осяяв:

— Інакше й бути не може! — вимовляє спокійно. — І ясне, як її чоло, Аргіно серце не скаламучене бажанням власного, окремого «свого» щастя.

Опіда ж на вколішки паде, землю цілує, присягою страшною присягає:

— Най Мати Мелянто дару свого святого мені відмовить, коли обітницю свою я порушу!

Двічі місяць дозрів і золотим овочем впав у блакить Егейського моря, від часу, як Гіперборейці привезли на Делос свої дари в зерні і колосі та милих Фойбосові лебедів з Бористену.

Відпливли — повернули додому многovesельні триреми, залишивши на Делосі трое камілів-новиків: — Аргу, Опіду та юнака Відрада, білих, мов ті бористенські лебеді. Рік бо і три дні повинні ходити каміли у всьому білому — від взуття й до повязки, символу засвяченої офіри, тої повязки, що стьобжкою охоплює чоло й двома кінцями спадає на рамена.

Минули палкі, літні дні. Але ж і в час виноградного збору Фойбосове проміння падає на землю вогненною зливою. І цей жагучий потік дивним полум'ям розпалює Відрадову кров. Як у сні живе молодий камілі. Здається йому — на святі він, опойному, радісному. . . І кожний новий день — ще нове, невідоме — щастя несе. . . І пив би, не напився! цього щастя золотого, сльивого, як дні осіннього виноградного збору.

Так голосно стукотить серце Відрадово, аж рукою мусить притиснути — зацитькати його, щоб не збудило ще мармурових Муз під коломнадою. . .

А Музи справді, немов ожили, загріті теплом Світлодайного бога! Чи ж це не вони там — під лаврами, на півкруглій лаві відпочивають, слухаючи Полігімнію, що оподаль тихо перебирає струни ліри, притлушуючи їх долонею? Але Опіда це, задумана — не Полігімнія! На лаві як храмові учні.

Закінчився день навчання. В цей час учні відпочивають, вправляються у метання дисків, миле Фойбосові. Або грають у коттабос*).

— Відраде! Чекаю на тебе! — гукає на юнака спартанка Іфтїма — з тобою бо змагаюсь найрадніше! —

Іфтїма єдина з дівчат храму приєднується до дискоболів. Природнім рухом, без тіні соромливости, спартанка скидає свій довгий, широкий плащ, який загортає її всю, так само, як і інших дівчат храму, на спосіб, яким носять рясну цю загортку жінки з Танагри.

Під плащем Іфтїма має одержу свого краю: коротку туніку, по коліно, як Артеміда-ловкня.

Опіда було зробила рух, щоб відійти. Варварка соромиться при погляді на наге тіло. Та як зауважила: Відрадови очі когось шукають:

— Невже ж би Арга грала з ними? — обурилась Опіда. Але, немов вчувши заздрісну думку жрекині, Відрадів погляд веміхнувся Опіді.

Двоє невільників, що куняли біля кєісти — широкої, довгої алеї, обсадженої кипарисами, розв'язували напизані на ремінь дзвінкі диски.

Легкою, пружною ногою віддалялись дискоболи по вибрукованій на початку мармуровими плитами алеї, далі висипаної дрібним, м'яким піском.

Опідін погляд слідкував за ними.

Коротка туніка Іфтїми й її рухи, позбавлені дівочої м'якості і нерішучості, робили спартанку цілком подібною до ефебів.

Опіда відчула: ревнощам нема місця, дарма, що Іфтїма виявляє цілком неприховано своєї симпатії до Відрада. Для спартанки — бористенський камілл лише добрий товариш.

Але знає також жрекиня Лади, що кохання між учнями й храмовими дівчатами — не потерпить святиня: серця тут належать тільки і цілковито Фойбосові... Чому ж вся Опідіна істота тремтить страхом й нече її терпкість, коли побачить Відрада біля Арги?

— ...«але сон помилитись не може, бо походить від Зевса! Поміляється лише ворожити, що не справно його пояснив»... долітає з групи камілів, що залипились на лаві, під лаврами.

— Де говорять про сон, — там напевно мусить бути й Арга, — підносить голову молода ладоржниця. І зараз же гострою голкою вколело її.

— Може це на злість Арзі всміхнувся до мене Відрад? Підійшла ближче до гуртка храмових учнів: Арги з ними немає.

З кєісти лунають вигуки, сміх, оплески. Дискоболи наповнюють повітря веселем гаміром, як ластівки у вечірні години. Сонце занурюється у море, роблючи з хвиль — золоту апотеозу.

Опіда повільною ногою віддаляється. Іде до посвятного гаю. Там лишився Дайно, ведмедик, що не розлучився зі своєю пістункою. Тільки ж сьогодні не може його докликатись Опіда. Дайно знайшов у дулі старого в'язу гніздо диких бджіл. І чатує над ним, вловлюючи найзручніший мент, щоб оволодіти солодкою здобиччю.

Веселий гамір дискоболів помалу затихає. Тиша посвятного гаю ту-

*) Старовинна атицька гра: треба плеснути водою з певної віддалености на шалю терезів, щоб вона спустилась й стукнулася об камінь.

литься до Опіди, обіймає її, як мила подруга. І в серці дівчини стає тихо. Хоч в їй ледве закреслений гіркий присмак.

Так: вона відреклася оповення людськими радощами, щоб наблизитись до свого бога. І цим, увільнилась також від тягару людських страждань.

Її дух, хоч і в тілі ще, — одягся летом у високости. . .

— Як та «одягнена вітром» Ніке! — встає перед очима прекрасна копія Самотракської богині Перемоги, що постановлено не що давно в Делоській святині.

Так! Перемога Опідіна — найвища зі всіх. Бо перемогла вона себе саму. . .

Під склепінням віт уже спочило. Лише виблискують зламами криштало прохолодні й співучі джерела.

Опіда втягає в себе запащу тишу.

І в ній є той самий, — що й в душі жрекині — гіркий присмак, — ледве чутний. . . уже не болочий.

— Гіркий смак лаврів! — зітхає і усміхається одночасно Опіда. Труснула головою.

— Геть із журую! — їй розглянулась: чи не видко де Дайно?

В цей мент дівчину вхопили міцні обійми. Відрадове обличчя схилилось низько-низько. Від дихання молодого каміла аж розвіялось легеньке пасмо волосся на щоці.

А сам дивиться так сумно, так ніжно, що у Опіди підкошуються ноги, з тіла втікає вся сила. І раптом стає так солодко і млісно. . .

З останніх сил відштовхнула юнака й обернулась:

— Тікати! —

Але дорого їй заступає Арга. Тримає за нашійник ведмедика.

— Треба назавтра замкнути Дайно, — озивається спокійно, немов не бачила Відрадового поцілунка, — бо ранком відвідає святиню Апархасіс — славний «скит-атенянин».

А йому напроороковано, що його доти поважатимуть за одного з семи мудрців Геляди, доки не вчинить його смішним ведмідь — його земляк.

*

Ще ледве на зорю благословилося. Ще не прокиннувся Світлосяйний Фойбос. Хоч коні його — Лямпос*) та Фаєтон**) запряжені до сояшної колесниці, би́ли вже нетерпляче копитами по небесній лазурі, струшуючи на землю цілий дощ зорь.

На крилах блакитно-окатого метелика пролинув Зефір***). Рожевоперста Еос†) кропила шлях бога сонця росою, розкидаючи по небу пригорщі злотисто рожевих троянд. . .

А в Делоській святині уже збирались жерці.

«Великі віщування» — 7. дня місяця Бізіос, у день народження Фойбоса, уже давно відбулися. Але щодня відбувались «Малі Віщування», для кожного прочанина зокрема у вирахований жерцями — профетосами його «щасливий день».

*) блиск.

**) сяйво.

***) передраняшній вітер.

†) світанок, зоря.

Саме на сьогодні припала черга на славного не тільки в Атонах, але й в цілій Геладі Анахарсіса.

Прибрана у білі завої, увінчана лавром Кінарете, воріжка — Питія сиділа на високому тройногові, чекаючи подиху бога, який наділить її яснovidінням.

Не піднесла очей на невисокого, раменатого філософа, що наблизвився сам, без жадного супроводу. Невільники раніш принесли до святині цінні дари Анахарсісові: срібні кратери, ковані вази і таці. І звиклі до мистецьких виробів жерці, дивувались досконалості, з якою варвари-мистці викували срібло, втіливши на ньому лікарів-скитів, що лікують коней.

Молодий жрець відібрав від філософа таблички з написаними на них питаннями.

Кінарете нахилилась над проваллям, що як і в Дельфах, темною смугою перерізувало храм, й вдихала таємну пару, яка білою, легенькою імлою підносилась над проваллям, мішаючись з димом кадила. Уста Пітоніси шепотіли нечутні людському вуху слова, призначені одному лише богові.

Раптом, охоплена жахом, віща діва відкинулась назад. Але верховний жрець Амфілітос, звів молитовно руки й силою Фойбоса відігнав зловісну зморю.

Хор заспівав пеана, а жрець зі стілосом на поготові чекав, щоб врити у віск диптіхону слова пророцтва, одягши їх гекзаметрами. Накреслені рукою скриба вірші перехоплені вкритими дзеркалами розсвітяться вогненними рядками на чорній, мармуровій дошці перед вівтарем бога. Звідти їх випишуть жерці — хрезмологи до Віщої книги, що в ній зберігались усі віщування, щоб радитись з ними, при занадто темних, не збагнених людському розуму пророцтвах.

Амфілітос прочитав перше Анахарсісове питання:

— Яка доля рідного краю цієї людини?

— Страшна доля країни вбогої тому, що вона багата! — Озвалась Питія, мов крізь сон. — Нецаслива країна, бо обдарована гоїно. Але не в ця країна рідною для людини цієї, що там народилась. —

— Як? — метнув словом Анахарсіс. Таки ж я — скит! — своїм звичаєм закокетував він, своїм «варварством».

— Сам у цьому признаєшся. Країна ж та — геленським духом овіяна. І варварові «рідною» бути не може.

Уста Питії замкнулись: пророцьку видину розігнав, не до річі озвавшись, сам Анахарсіс.

— Назви ж наймення наймудрішого, — прочитав Амфілітос друге питання.

— Талес, Пітакос, Біас, Клеобул, Мизон, Хилон і Солон... — перерахувала, немов з книги читаючи Питія.

Анахарсіс зсунув брови й знизав раменами: надіявся бо почути своє власне наймення. І злість закипіла у скитському серці, накритому атенським, філософським плащем...

— Яку ж подобу... —

Але не довелось почути, «яку подобу має скитська душа» — третє Анахарсісове питання.

До храму з бурмотінням задоволення всунувся Дайно ведмідь.

Йому пощастило вирватись з увязнення й повернути до дикого меду в дуплі. Задоволений, зі здобиччю в передніх лапах, коливався він до Опіди. Стриманий усміх майнув обличчям наймолодших з жреців. І це в кінець обурило філософа.

Так його, — вславленого! — на глум беруть?!

Придбані в Атенах звичай розвіялись димом. Скит вирвав точений, кипарисовий стовбчик, що підтримував балдахин над Кінарете й як з рогатиною кинувся на Дайно.

Позбавлений підпори балдахин впав на жертівник з ароматами, накрив собою Питію й згорнув жмутом довге волосся воріжки, разом із завоюми, на жевріюче вугілля жертовника. Вогонь спалахнув в одну мить, обхопивши Кінарете. Питія зіскочила з тройнога й злетіла до провалля. Жерці витягли з нього ще дихаюче, але напів обвуглене тіло. Стара приказка:

— Де пройде скит — лишається смерть — справдилась: на третій день по віщуванню Анахарсісові у дворі храма приправляли похоронний стос для Кінарете. Та ж в мент смерті Питії Фойбос проявив свою волю: на темному волоссю Арги з'явились три білі плями — немов від дотику пальців невідомої руки.

— Сам бог вказав майбутню Питонісу! —

І першим бажанням нової віщої діви було, щоб Відрад повернув додому.

— Гніваєшся за поцілунок Опіди? — прошепотів, прощаючись юнак. — Цілував на них дотик твоїх уст, що так часто торкались Опідіних. . .

— Не мене і не Опіду кохавш, Відраде! — глянула юнакові в обличчя Арга. Юність твоя прагне кохання. Любиш любов. І її цілуєш на устах коханки будь якої. Іди ж, шукай тієї, що віддавши тобі свою любов потішатиметься у твоїх зрадах ніжністю до своїх дітей. В час прийдеш! При Купальському багаттю знайдеш її. . .

Відрад труснув кучерями. Перед очима майнула золоте полум'я Купальських ватр. . . зашумів ліс. Не металюво-темних лаврів, що пахнуть солодко й гірко. Дубовий ліс зашумів прибоєм зелених хвиль налитих силою витягнутою з рідної землі. . . Тужним покликом відгукнулись Купальські пісні. Аромат Купальської ночі обгорнув опойними обіймами.

Юнак не підніс погляду на Аргу — кохання своїх юнацьких мрій.

Його покликкала Земля — нестримано — приваблива коханка. Відрад зрозумів: переक्віла її обсіпалась яблуневим квітням весняна пора його юности з бурями й мріями.

Відрад почув себе доспілим мужем, серце, якого заручилось на добру і злу долю з рідною Землею.

Коли Всемогутній поділив створену їм землю на країни населені окремими народами, кожна країна — і кожний нарід — дістали свого Ангела-Хранителя, як дістає його кожна людина при народженню своєму. Бо-ж кожна країна — як і кожний нарід — має власну, нестерпну душу, і вільну волю, що може вести до добра, чи до згуби-зла. По виборі свободної волі.

Все бо створене Відвічним — є одна родина, в якій всі братерством звязані.

Схилившись над землею, Ангели з дозволу Всемогутнього, вибрали собі, яка кому сподобалась, країна.

Перш за інші, розібрали країни теплі, з небом гарячим, з повинню квітів, з лісами палым струнких квітучими ліянами переплетених. Ті бо країни найбільше нагадували Ангелам Рай. Порозбирали і землі гір величних, сяйливих вершин снігових, що до неба найблищі. Навіть пустиня німа, бліда від спеки і світла, знайшла свого охоронця — Азраеля. Понад все бо він любив тищу і самотність. Тоді ж це не був він Ангелом Смерти. Не народилася бо ще тоді з життя людського Смерть.

Один тільки Михайло — Архангел Архистратиг Михаель не вибрав ще краю, над яким тримав би переможну варту свою. Бо переможцем над князем Птьми уже був: бо задрість, пиша, зарозуміість раніш за Смерть народились, що б приправляти їй шлях.

— Чому ж ти, мій Архистратигу, не вибрав ще землі собі? Чи ж не гарний тобі світ, що створив Я? — запитав Всемогутній. І голос його покотився могутнім громом над світами. А риза розвіялась сліпучо-сяйливими хмарами, коли простяг він правицю свою, світ благословляючи.

— Саме тому, Владико світів й не вибрав, що все, — таке гарне!.. Аж не бачу розділу між Раєм і Землею...

Притагнув головою Відвічний, тихим усміхом обличчя його освітлюсь. І від того усміху теплий дощ впав на землю, крізь ясне, сояшне проміння.

— Коли меж Рая і Землі ти не бачиш, — водитимеш людські душі в Рай надпоземський, як вони для нього — у Раю земному дозріють. І до наймень своїх «Архистратига», «Князя Ангелського», прийми ще назву «Псіхопомпос» — «Водитель Душ»...

Михайло ж тим часом вказав на розлогу країну, всю золоту від листя осінніх лісів. Тоді, як не було ще Смерти й Зима не існувала на світі. Вона бо образом Смерти є. І весна враз з золота осени розквітала.

— Цей край я хотів би. Золотий він — як моя зброя сояшна. Річка ж блакитна, що його перерізує — як моя оріфляма — прапор, з гаслом моїм: «Хто — як Бог?»

— Най же буде країною твоєю — ствердив вибір Михаеля Всемогутній і додав тихо:

— А з неї, чи не найбільш поведеш ти душ людських у За-свіття!...

І тінь перебігла чолом Відвічного. А над бровами сивими закучерявилися хмари. І на мить заслонили Лик Божий.

І став охоронцем України Архангел Михайло. Хоч тоді ще Україною земля та не називалася. Та ж, що Вождь Ангельський взяв під охорону свою країну ту — розквіла вона красою і багатством. Ніде в світі не було такої чорної, як оксаміт Ночі, родючої землі, пересиченої життєдайною силою. А що вже тих риб у Бористені — ріці! Що того меду, оочів, квіття!.. І люде у щастю — вдовілли, справді не помічали, як від дочасного життя до Світла Вічного переходили. Були щасливі, незлобні, веселі, привітні. А Михаель Архангел, Князь Сил Небесних, жив серед люду свого навчаючи Славу Відвічному співати, красні пісні складати. Ще й по сей час, у піснях тієї країни ті відгуки Раю чути...

— Хто — як Бог? — гаслом мав Вождь Архангел. Люд же свій навчав:

— Будь у малому вірним — надхнення ж шукай у великому. — І бачучи щастя країни Михаелевої, люд сусідній казав:

— «... в Бористенській країні живе сам бог Світла, Гармонії й Пісні!» І не смів, дуже довго, жадний нарід на «люд Архангельський» зброю свою піднести.

Та ж Ворог Відвічний, той, кого Архангел зверг у Питьму, але не вбив, бо духи смерті не знають, виборсався з хаосу передвічного, що ще у позасвіттю клубиться. І до сусідньої з Архангельською країни дібрався. Там, скитський нарід, що прийняв його, як гостя, навчив жорстокости, безжальности, помсти і злоби та жадоби до влади. Коли ж скитський нарід дозрів — шукав стежки, як до народу Архангельського дійти.

Як звичайно, найкоротша й найлегча стежка ішла серцем жіночим. Було бо в землі Архангела й дружина дів-бойовниць, що, як і юнацтво, присягу складали; зі всім чорним та злим боювати, Світлу Вічному служити, про власне щастя поземське забуваючи, про родину, кохання не дбаючи. Когортою Ангельською об'їздили бойовні діви всю землю свою. Де було треба помагати — помагали, де захистити — захищали. На прапорі мали Архангельське гасло: — «Хто, — як Бог!» — А в серці закон неписаний:

— І служити Йому — радість найвища! —

Себе ж і інших підсильнювали словом Вождя свого:

— У малому будь вірним. Надхнення шукай у великому. —

І сталося, що наймолодша з дів-бойовниць в мандрівці своїй притомилася. Днина парка була. Рівноденство літне наближалось. Розморило сном Томірісу. І заснула у пахучому лісі, між сонцем пролитою кушів, на моху оксамитному, пухкому. Прокинулась, бо здалося: хтось на вухо сказав:

— Долю свою не проспи! —

Зірвалася на рівні їздкня. Перед нею — юнак-скит, безбройний та сумний, що аж стиснуло серце Томірісі.

— Чим помогти тобі можу? Чи близьким твоїм? — запитала діва-ллицарка.

А юнак:

— Близьких — не маю — зітхає. Самітній я — як вітер в степу. Помогти ж...

Чим допоможе йому бойовна дівка, коли від кохання він гине! Їй же кохати не вільно...

— Хоч би приязнь твою — як друга однолітка, як рідної сестри, мав я...

І подарувала Томіріса приязнь свою юнакові. На знак же приятельства вірного — дозволила в уста поцілувати.

— Зла бо не може бути в поцілунку, — запевняв юний скит. Інакше не цілували б жерці підніжжя бога, келих посвятний, або і вівар...

І що вечора квапилась у гайок Томіріса. Там, соловіїв слухала з милим приятелем своїм, «кітче очко» — жучків світляних збирала, вінка плела, пісень співала, як звичайно, щасливі коханням дівчата, те чинять.

— Тільки тепер, — говорила, — зрозуміла я, значення слів: «вірним у малому бути, надхнення шукати у великому!»

— Тобі — моя вірність... Надхнення ж в кохання...

Аж кличе Томірісу Світлий Вождь:

— Хто як Бог! — привітанням свого краю діву вітає.

— Кохання — мій бог! — в серці відповідає дівка, хоч уста встановлене гасло вимовляють.

— Чи все горазд, дівко бойовна? Добре з Питьмою боюєш? У малому вірна? Натхнення в великому шукаєш? Не маєш потреби у помочі моїй?

— Коли б швидче у лісі вже бути! — думає дівка. Сама зброєю гремить, мечем виблискуює:

— Озброєна я! —

А милий у гайку на все раду має:

— Та ж навчає вас Вождь, що вільну маєте волю! Кинь же цю зброю свою! Підемо в край мій. Будеш там жінкою мені — як жінці личить.

Спустила голову Томіріса.

— Боїшся Вождя? — всіхається Скит. — Чому ж не охоронив він тебе? Не попередив, коли він все знає! —

— А знає — бо знає! Інакше: чому питав би, чому б про поміч нагадував... Іспит був то... Яка ж ціна бо доброї волі, не випробованій іспитом? Сльоза на віях повисла.

А Скит з Томіріси глузує:

— То ж твоє приятельство!.. Поспіши ж на вправи свої! Чи не забгато часу коло мене промарнувала, лицарко бойовна!..

Образа пече Томірісу. Образа й нестерпний жаль.

— Подругу я маю... — виплутується, лукавить. — Її жалію... —

— Так забери із собою! — сміється молодий Скит. — Юнаків у нас досить! —

Та ж за рік набридло Томірісі з подругою, двигати мужової волі ярмо. — В малому вірною бути?... — Тут це гасло здавалося бути не на місці. —

І забравши доньку немовлятко відійшла Томіріса. Подруга ж її дитинку покинула скитам:

— Хлопець то! Виросте муж з нього, щоб жіноцтву волю свою накидати. Не хочу його! —

Так почався рід Амазонок, що чарів кохання бажають, волі ж власної — віддати не хочуть. А що влітку кохання впізнали, ухвалили «законом Амазонок»:

— Вільно бойовим дівам кохати, доки квіте бузина. —

І пішли на край Михайлів скити — сусіди — за жінок своїх помстою палаючи. Пішли й Амазонки, бо там їх «пригноблювали» — накидаючи їм закон, який не самі вони утворили. Приєднались до них й Савромати — діти скитів-батьків, матерів-Амазонок.

— Розбивають родину бо нам! —

Що правда, завжди відбивали ворожі наїзди Михайлові вої. І славили Воядзя свого, що «Михайликом» звали. Юн-юнаком бо безвусим й пра-прадіди його знали. Таким залишився й для правнуків Ангельський Воядь. Але: вічно в бою... Майже забули за тихе, родинне життя... Сплять — у полі на голій землі... А ні рік не пройде у мирі. Від шоломів — волосся облізло. Залізо близни натерло на тілі...

— Чи ж це життя? Що з тієї слави? —

А до міста Архангелова, що над Бористеном, на нагорбках стоїть. міста багатого, красного, — ворог таємно шле послів:

— По що нам битись? Чи ж не брати ми? Видайте тільки Михайлика — він бо корінь війни. Нам не треба ні палат ваших пишних, ні скарбів. Кочовий нарід ми. Куди нам зі скарбами? Сьогодні тут ми — завтра ж тільки курява віє за нашими возами. Михайлика дайте — та й все. Ми ж вам брати!...

І раділа рада таємна, три дні і три ночі. Над містом тиша стояла, як над мерцем перед погребальною годиною.

На четвертий же день — у ясний південь, — зібрався люд перед Михайликовою оселею: старшина і воляки, духовні і люди думні і весь нарід посполитий.

— Голос народу — голос Божий! Чи ж не так?

Вийшов Михайлик без зброї, спокійний та ясний. Сум тільки в очах.

— Чи ж добре обдумали, людоньки? — обзивається Воядь.

— Добре! — гуде хуртовиною. — Миру — спокою ми прагнемо! Ми ж бо брати! На віщо бійка — війна! Братерської згоди бажаємо!

— Руки зв'язать! — гукнув голос із натовпу. Віддавати, то віддавати як слід: беззбройного й нездібного до спротиву. Зойк жіночий серед народу зірвався. Звісно: жіноцтву «вчорашнього жаль»... У майбутнє не вірять! А на небі — сояшне світло померкло. Вітер зірвався, куряву збив. Завили пси, схарпудились коні. Птацтво літає без пуття... І раптом світлом жовтим, зловісним облило все живе. Обличчя — мов у мерців стали. Замість сонця ж на небі — чорний круг, вогненным промінням увінчаний.

Люд — на коліна, голосить. Хто Перуна, хто Хорса, хто Господа Ісуса на поміч-рятунок кличе.

А Михайлик — у жовтавому світлі — весь залитий стоїть, ніби на статую золоту перетворився. Раптом крила світляні — немов з проміння ясного зіткані — за плечима розгорнулись. Вгору Воядзя піднесли. І став Михайлик, золотим Ангелом на капличці, що на брамі

мійській — звичаєм давновікім стояла. Меч золотий у правиці, Змії
Ворог Лукавий у ніг. А на підніжжі слова:

— Вірним у малому будь. Надхнення шукай у великому! —

Та ж не тільки Архангел золотою, холодною статуєю став. Стали
металем студеним і серця тих міщан, що Вождя свого ворогу видали.

І доти на Київських вежах стоятиме золотий Архангел, доки не ожи-
вуть студені серця і не стане гаслом живим:

— Вірним будь у малому. Надхнення шукай у великому! —

Тоді знов оживе життям живим Золота постать Архангельська.

Нерухомо завмерла, під стрункими тополями, вузька смужка диму вгасаючого багаття. Ані не похитнеться в тиші прозорої ночі, осяяної ніби не вицербленим місяцем, але зеленавим світлом, що бє з глибин могутньої, величної ріки.

Буйним руном обгорнули ханці підніжжя пагорка, що висунувся й повис над Бористеном. А далі — на низькому березі ріки спить у світляній імлі місто, під зеленими горбами.

Дивиться на нього самотній мандрівник коло багаття — Андрій, з Бетсайди. Уявляє собі душу цього міста, щоб завтра, як промовить до люду, знайти слова, якими одягне ту науку — «Вість Благу», — що несе її далекому світові.

І гарне Андрієві місто, що угніздилось там долі, обгорнене зеленими горбами. Дарма, що нема в ньому монументальної величі Риму, ані багатства Тіру чи пишності Александрії.

Воно — як обличчя молодої, гарної жінки, що не пишається своєю уродою, а лише тішиться нею. І усміхається, без виклику й без бажання сподобатися. Бо цей усміх — випромінює з неї, як сяйво зі світла. Він не може не сяяти, бо така природа його.

Однак є в цьому місті і ще щось: злилися в ньому гармонійно два дісонанси — два протилежних собі світи. Геленський зі своєю божезькою гармонією форми й думок. І скитський з бойовністю, відвагою, безкалькістю й буйністю.

І дикий кочовник, зачарований гармонічними формами, кинув набіги.

Не пе на учтах вино з черепа вбитого ворога. Бо побачив більш принади у погарах з кованого золота і срібла. Лишилась у Скитові нестримна буйність, мінливість та нестійкість — непотійного, вільного вітру степів. Бо то — природа скитська.

Але не хоче вже він жити у критому повстю возі, без краси, без радості життя — що побачив їх у Геленів.

Нова течія захопила її понесла Скита — як несе Бористен змєню сухого листу з понадбережної верби.

Андрій встає, спираючись на свою довгу, високу, подорожню палицю. І довгим поглядом обгортає вкриті лісом горби, — мов керманіч, що у погляд недрімного ока свого замикає біг корабля.

А в душі Апостола встають образи — такого ще недавнього минулого! — яке, однак, вже стало далеким. . .

Бачить Андрій духовим зором натовп Єрусалимський захоплений вихорем жагучої ненависти. . . палають помстою очі, . . . стиснені загрожууючо руки, піднеслись в гору з прокльонами. . .

Ревє несамовито натовп:

— Распи! Распи його!

І кипить розбурханим морем.

А над цим некллом біснування — тихе обличчя Того, Хто є Світлом світу, Життям і Шляхом. . .

Так: перемагає не хаос. Не буря ненависти дає перемогу. Дух Переможний — є спокій і гармонія. Вони опанують завжди безлад і хаос.

На хвилину вся Андрієва істота поринає в єдиній по своїй силі згадці — неймовірній для людського розуму. Серце завмирає. Не знаходить в собі тонів, які б могли відгукнутись на те надлюдське, чого людська думка не може вмістити.

Раптом, ламає об коліно свою подорожню палицю. . . Причепленим до пугуратяного пасу пожем зарівнює обломлені кінці. Врізає коротцю поперечину у рівнобіжний пень. І утворює хрест.

Немов смолоскип, високо підносить його над містом, горбами й Бористеном, що мерехкотить глибоко долі.

Силою Хреста — знака Вічності, — у безмежність бо продовжуються його рамена, — благословляю вас, зелені гори, й тебе річко широка й тебе пародє, що у дикій буйності своїй не міг не відчути творчої сили гармонії і спокою. . . Благословляю вас! — промовив повним голосом Апостол.

І застромив хрест над сонним містом й недрімним Бористеном, осяяним недосконалим кругом ушербленого місяця, подібного до маски варварського бога, вирізбленого рукою мистця — варвара.

*

Коли ранком, на майдані, натовп обступив Апостола — знали бо люди з-над Бористену, що мандрівник з надхненими очима, завжди більші скарби несе як найбогатша каравана, — полились вогненным потоком слова Андрієві. . .

Питався, потім, також, про звичаї люду Бористенського, про богів їхніх й віру. . .

Гордовито і з пихою відповідали йому: вважав бо люд цей свій рід за пайзаціцій у світі.

Від Зевса бо самого і доньки Бористенової іде він!

— А намети з чорної повсті? Бойові ігри на прикрашених ворожими скальпами кониках — злих як хижі звірі? Раби, закопані живими, при похоронах взацних вождів?

— Це все було так давно! —

Ані найстаріщі люди не бачили цього на свої очі, а лише чули — від старих! — що, також, зі слів пра-батьків своїх знали про те.

— Це було давно!

— Тоді ще поклонялися Місяцеві і Мечу!

— І звався нарід, що тут жив — може наш, а може й інший який — Скити. А ми — Аллани. . .

Андрій розглядав білі обличчя, ясні, сірі очі, світле волосся. . .

А в мандрівках своїх — від Дунаю уже! — стільки чув про жовтошкірих Скитів, з масним, гладким, темним волоссям й вузкими, чорними очима. . .

— Скитів більше нема, — говорить Андрієві сивий, поважний муж. Жрець? Чи може Співак посвятних співів цього народу. . .

— Як нема й страшних Амазонок, — жінок, що не хотіли розніжуватись коло родинного вогниська. Бо ж понад щастя кохання ставили славу перемоги. . .

— Не летється більш кров людських офір на вівтар стогрудої богині. увінчаної місяцем, яка — як і Матір-Природа — творить на те, щоб знищувати.

— Ми радо слухаємо про богів мирних, що не вимагають крові! — віддукується натовп. І пють жадібно Воду Живу, що подає їм Апостол. Коли ж почули про відвічну Божу Мудрість, Стіну Нерушиму — бурю зірвало захоплення слухачів. Не гаючись, враз вирішили заложити на найвищому горбі перше каміння цієї «Стіни Нерушимої».

— Твердиню Мудрости поставимо!

— Місто нездобутне!

І з загарою взялися до праці.

Тільки ж надійшли свята Великих Діонісій... За ними Олімпійські вправи... Та й торгівля не може стояти занедбаною...

І у греків помалу вгас перший запал.

Аллапам же тяжко втриматись коло чогось, що триває довго і здобувається впертістю й трудом.

І лишилась стіна недокінченою.

Знайшлася бо й ще перешкода: Греки Святиню-Храм хотіли ставити, Аллони ж — твердиню.

Андрій же посіявши добре зерно благої Вісти далі пійшов у далекі світи — як намітив собі це, ще прощаючись з братом, Петром, коло Генісаретського озера, співучого як арфа, арфу нагадуючи й зарисом своїм.

Без палиці ішов.

Хиба ж не сказано:

— Слово Живе — за опертя мені і за світло ногам моїм?

На віщо ж спиратися на дерево сухе? Не очеретину, що від вітру хитається?

На Кольхиду тримав путь Апостол. Не здобувати Золоте Руно Язнове — сам поніс, не мертве руно, а Агнця Живого, що знімає гріхи світу, а з ними — страх Життя і тягар Смерти.

Притомилась княгиня Ольга пливучи до Царьгороду на своїй оздобній тримері. Вітер недорічний зірвався. Та ще, хоча би вітер, як вітер. А то: гоїдає на одній місці, з боку на бік перехилоючи могутнє тіло тримери. А щоб по справжньому набрали його повними грудьми жовтогарячі, шовкові плахти — не дається. Млісно княгині. Дарма, що й до озброєних походів, за перші роки свого вдовства звикла.

Гей! Чого не спробує на своїому сумному віку звичайна вдова! А що вже княгині — вдовиці — хоч шолом на вдовин завої клади та мечом — кінчаком*) оперізує!..

Цілу ніч «мертвим шерехом» гоїдало море. Жіноцтво з княгиніного почоту ледь-ледь на ногах тримається. З обличчя — аж зелені. Немов не по Хрест Святий до Царьгороду їдуть, а тризну справляти.

Ранком, в повітря сонному беріг намітився. Свіжа, таврійська весна не розквіла ще південною уродою. З гір, на верхівях ще посріблених снігом, прохолодою віє. З води — вялими водорослинами, сіллю та легким присмаком йоду тягне. Тільки квітучі, мигдалеві дерева з імлі враняшної вимотуються, хором аркадійських дівчат, що за руки вхопившись, заточились у колі весняного танку.

Витоптана кіньми й людьми дорога все вище у гори в'ється. То стьожкою шовковою виблисне, то пропаде у синій гуцавині гаїв. І знов з них вирветься, щоб блискучим движком підкреслити стару, кам'яну хатину, здалека більш до руїни подібну. З Троянових часів стоїть цей заїзд з перемінними кіньми.***) Потрібують бо догляду Риму і мармурові лопи, і колонії засланих, що працюють на них. Не можна і грецьке населення лишити без дозору, не нагадуючи йому, що Рим поклав на Тавриду могутню свою правицю. То ж на таврійських шляхах — частими гостями й важкі, криті карруки й запряжені чотирьма й вісьма парами коней, лектики. А що вже тих комонних їздців! І не настарчиться на всіх перемінних коней старий той заїзд!..

Чому ж би княгині Ользі — щоб відпочинути від втоми морської мандрівки, не зробити частину подорожі кіньми? І неначе голос без слів, одному серцю лише чутний — кличе княгиню... Так солодко дрімає заїзд сповитий враняшним сном, заплочивши повіками — віконницями не затягнені ані навоскованим полотном вікна... Так сонно довкола. Лише пси ліниво явготять-озиваються..

Викинено на беріг з корабля сходні. Гурток жіноцтва оточує княгиню. Виступають на беріг. Раби метушаться з килимами, подушками, посудом. Тілесна сторожа брязкає зброєю. Сурма — ясним мечем розсікає тихе повітря...

Та ж старій таберні байдужий цей вигук.

Княгині почот уже перед міцною брамою заїзду. Сурма гукає по друге: нетерпляче й розказуюче.

З двору, з поза таберни, де містяться стайні та хліви, вихопився волохатий, вівчарський пес з налитими кровю очима. Сперся на бра-

*) Меч кінчак — гострий з обох боків.

**) Перед світовою війною показували ще руїни цього заїзду, що піби належав батькові св. Олени Рівноапостольної.

му. За вівчаркою виткнулася ветха стареча постать бабуні та молоденьке дівчатко може шіснадцятилітнє, ще рожеве від сну щойно перерваного, з деревляним відерцем у руках.

— Хайрете! — привіталась грецьким привітанням, вглядівши провід задного панства. Поставила деревляне відерце, припнула на ланцюх вівчарку.

— Та ж цитьте бо! — гукнула, обернувшись до суголосного, песького хору, що аж надсідався. Гавкання перейшло у приглушене стримано гарчання.

Дівчина відчинила браму, впускаючи подорожніх.

— Де господарь? — кинув, не відповідаючи на привітання дружинник з княгининого почоту.

— Тато в Пантикасії, — без хвилювання відповіла дівчина. — Ще не вернув. Але все буде миттю: свіжі коні на поготові. Снідання зараз подам . . .

І, раптом, всміхнулась мов добра знайома щирим, ясним усміхом: З дитинства таткові помагаю, то ж всі порядки несугірш за нього знаю!

В усміху не було ні виклику, ні кокетування, лише сердечна, природня ласкавість доброї, пильної господині.

Дівча пропускало гостей перед собою. А бабуся застеляла вишиваним убрусом небарвлений чисто вишкрябаний стіл під горіхами.

Відчиненими дверми таберни було видко, як смуглява невільниця у смугнастій туніці роздмухує вогонь. А він, немов радіючи, що його збудили до чину, палахкотить і тріщить.

Кульгавий старий невільник приладжував рожон із баранячим мясом. За хвилину смачний запах печені розлився аж на двір.

Шинкарівна становила на стіл кисле молоко, овечий сир, хліб і мед.

Княгиня дивилась на дівчину, що клопоталась коло столу, — ясна та лагідна, мов погожа днина.

— Скільки ж тобі років, господинько, й коли ти встигла навчитись ще й обовязкам дозорця поштових коней?

Дівчина на хвильку затрималась. Саме принесла чималий жбан вина та випалені глиняні келехи.

— Я народилась у заїзді! Мама вмерла, як я була маленька. Бабуня хвора. . . А невільників мавмо всього пять. То ж треба було помагати таткові.

А як звешся?

— Гелене! — прозвучала відповідь. Ми — греки.

— А греки, греки — ствердила баба. — І кожна старша донька в нашому роді зветься Гелене, як наша славна прапрабабуня, базиліса Гелене, гагія*) Гелене! — додала гордовито. — Та ж сама, що знайшла й перевезла до Царьгороду**) Чесний Хрест Христов. А як же ж, а як же ж! . . . З нашого вона роду, — притакнула поважно.

Вказала палицею на почот княгині Ольги:

— Так, як вас сьогодні внучка моя, зустріла тут у цьому ж таки

*) Гагія — свята.

**) Власне не до Царгороду, бо до нього переніс столицю Константин, син святої Олени, вона перевезла хрест до Риму.

заїзді, молоденька Гелене славного пана — патріція Констанція Хлора, що потім базилевсом став її батьком боголюбивого Константина, що Великим назвали...

Великі, чорні очі бабуні загорілись молодечим вогнем, пооране зморшкками, темне, як візантійська ікона, обличчя оживилось. І, раз почавши говорити на улюблену свою тему, стара вже не могла затриматись.

Та ж княгиня і не думала її спиняти. Навпаки, рухом звеліла дівчатам свого почоту присунути блище до себе сільський стілець й посадовити на нього бабусю.

— Я чула, — озвалась княгиня, заохочуючи стару до оповідання, — що гагія Гелене, вимовила по грецькому наймення святої Олени, — була королівною з далеких островів...*)

— Та де! — махнула своєю черешневою палицею стара шинкарка. — То тільки вигадали, щоб не ганьбила цезарського престолу дівчина з простолюдія! Звідси — стукала ціпком об землю, — звідси була вона. Кажу ж: з нашого роду!

Хитала накритою темно-брунатним покривалом головою. Білі — аж з зеленавим відтінням коси вимотались з фальдів домотканої вовняної тканини. І лягли сріблястими смугами на темно гніду туніку, застебнену на шії великим, бронзовим гудзиком.

Зморщена, вся темно-гніда. З пахненим поглядом живих блискучих очей, бабуся здавалася старою Дріадою, що бачила юність землі, зістарілась з планетою, але все зложила у своїй пам'яті, як у просторій скрині. Тепер же витягала минуле, як давню одіж примняту і злежалу. І знов, силою слова, — давала їй яскраві, живі барви й первісну форму.

Княгинині очі немов когось шукали в почоті. З гуртка дівчат відокремилась молоденька Чудна, з варяжською невеликою арфою. Але княгиніна рука затримала Чудну на місці. Орлині ж, сірі Ольжині очі торкнулись поглядом «борзописця» Радгоста, що однаково легко володів мовами варяжською, грецькою і руською, так само, як і стілосом. Обовязком Радгостовим було записувати все цікаве, що здибається у подорожі. Радгост сів на шкурятяну подушку, що раб поклав у княгининих ніг. І приправив тоненькі таблички.

Бабка ж, радіючи, що слухає її таке зачне панство, лила гірським потоком свої улюблені мрії, переплетені з казкою давно-минулої бувальщини.

— Гей! Високо-високо, з вбогої таберни аж на цезарський трон сягнула Гелене! Та ж швидко впізнала, що сльозами-риданнями рясніш, як перлами-самоцвітами обсіпані володарські вінці... Чого тільки не спробували пишні пани, щоб зіпхнути з престолу «шинкарівну»! Та ж цнотлива була, хоч і поганка ще тоді, красуня Августа. Дружину свого, славного Констанція, вірно любила. То ж лише погордливим мовчанням відповідала, на залицяння що на них її, мов ту рибку на вудку, ловили. Спробували й хитрощами двірськими, лукавими

*) Деякі автори виводять рід св. Олени з королівської родини, що володіла Британією, інші — помішують таберну, з якої походила св. Олена, в Капалокії, але в капітальні географічні твори, як многотомний Heiligen Lexikon, та Волаандисти стверджують, що св. Олена була родом з Тавриди-Криму.

радами, обплести її. І на те не пішла. То ж вичекали дворяне, аж прив'яла свіжа, гірська краса Августина. Найстаршому — Константинові, а всіх трох синів мала, сімнадцять минуло вже. Гелене ж — поверх тридцятки уже пішло.

І почали отруйну працю гадючі язика. Мовляв:

— Стайнею заносить від Августи! Не вдіють нічого зацні пахощі та аромати, жадні купелі запашні не помагають. Сказано ж бо: Доля її »de stercore levavit ad regnum«^{*)} з гною до престолу піднесла! Сам же Констанцій тоді**») снівцезарем — разом з божським Геркуллом був.

І доти гадюками зависливими сичали, доки не отруїли серця Констанцієвого. Муж — є муж! А коли ще й поганин... Махнула стара, мов крилом, широким рукавом.

Звук деревляних дзвіночків вплився сільським супроводом до слів старої. Внучка Гелене подоїла корів й кульгавий невірник вигонив їх на пасовисько, лишивши догляд над печенею невірниці у смугастій туніці.

— І «милостиво відпустив» Констанцій Хлор свою дружину, що б взяти собі рівну родом — і молодшу — продовжувала бабуня.

Гелені ж призначено на життя місто — Тревір. Слушний палац їй дали, служебництва доволі, й варту почотну — все, як «вдові Августі!» Дарма, що живого чоловіка жінкою була... І синам не заборонили до неї голоситися. Особливо ж Константин — у цезарському війську він був, — часто матір відвідував. Та ж Гелене добре знала, чим є те пасть, що від людей іде!... І до мудрости занурилась. В ній собі розраду-потішення шукала.

Замислилась Ольга, стареньку слухаючи. Власна її тяжка вдовська доля віджила в пам'яті. Чи ж не довелось і їй боронитись і від заліцнянь лукавих, і від хитрощів, сплетених мов тенета на звіря лісового?...

— Ой, не легка, не легка ти доле вдовська!...

І перед духовим Ольжиним зором не слова старої шинкарки барвисту казку плетуть, — а живі образи встають — творяться.

І близька їй, «наймудрішій з жен» та володарка розвінчана та вдовиця при мужі живому... Як сестра, як подруга їй близька...

Стигне на столі соковита печеня до смаку часником приправлена. Відсунула Ольга срібну таріль, що отрок перед нею поставив. Як же бо княгині у подорожі без начиння свого бути? Тільки знак дала рукою, самоцвітами обшпанаю:

— Призволяйтесь, — мовляв, — Мене ж принукою не томить!

Не стіл накритий, не дворян своїх споживаючих сільське погоцнення бачить Ольга — а ранок далекий... у Тревірі!

На терасі палацу свого поважна матрона — немов юнак запальний, з мудрости книжної, як з криниці бездонної, спрагу душі свої втішує. Схилилась над сувоями... Анаксагор, Платон, Геракліт — її товариство! І Сенека, як діамант твердий, як діамант — ясний та прозорий... Ось і Марк Аврелій, філософ, що не тільки справедливість, але й обов'язок за правило собі постановив...

*) У св. Амброзія.

**») 292. Св. Олені могло тоді бути 34—35. літ.

Ясніє небо над Августою-Гелене. Блідне на зеленому тлі його втомлена ніччю недрімною лампада. А самотня Августа дівочі роки — щастя свого роки — згадує... Хто ж бо може бачити юний ранок, на ранок власного життя не згадавши?

Босою дівчинкою у полинялій хламидці, приносить Гелене хатнім богам галузки щойно розквітлих мигдалів...

Дорослою дівчиною-красунею вішає зелені вінки — Німфам — у дар! — на віти найгарніщих дерев коло батьківської оселі...

Чи ж не ходила так ранком і сама Ольга до посвятного гаю, з квітами Ладі? Медом кроплючи камінь вівтарний, долі собі закликаючи: — Дай Щастя — Долі, Ладо — богине ласкава! —

Чи ж не приносила Ольга колосу повного світлому — Ясові, за врожай та за мир дякуючи?

І як тіні, — здалека — всміхаються Ользі і Перун срібновусий, й промінням увінчаний Хорс і Мокошь — богиня глибин водних, лататтям заквітчена...

Ах, боги! Що їм сум самотньої старости! Їм, що не відають відквітання ані безсилою наближення до невідворотного гробу? Тіпаться вони з крові офір у вічно ясній лазурі!

І... безсилі змінити шляхи Долі, що й над ними панує... Так само, як Ольга сама, стала шукати і та — далека й раптом така близька Гелене, — іншої незнаной мудрости, міцніщої за Долю непереможну.

Але відстрашили Августу-самотарку містерії Мітри і Діоніса кров'ю окроплені. Не знайшла в Геленіному серці відтуку ані Мати Ізиди, ні Добра Богиня, ні Аттіс, сірійським жінкам такий милий.

І зацікавилась листами Павла з Тарсу. Правдива ця Одісеа повна небезпек, цікавицю за Гомерову видалась. Шукаючи за подібними ж творами, натрапила на описані лікарем Лукою дивні події й життя Того, Хто будучи «царського роду» вибрав собі скромний титул «сина теслі»...

— Та це ж — віра рабів! Найнижчих серед людства! Знизував раменами блискучий, цезарський старшина Константин, дивуючись зацікавленням матері.*)

А мати підносила ясний, як гірське джерело, зір й спокійна, без терпкості і образи відповідала:

— А чим же є я сама? De stercore levavit me Fatum ad regnum. . .

Однак замислилась Гелене-Августа: чи ж дійсно лише ті найвбогічі ішли за Ісусом Назаретським? Таки ж жінка Хузова була «зоста» придворна матрона! А Вероніка, що вигодувала цезаря Тиберія? А Маріям з Магдали? Гетера? Так, але ж була це «семі бісами» оплутана жінка. То-б то: Венерою-Афродитою одержима. Майно ж мала вона — княже, від батька Теофіля, арматора кораблів та матері — мілетянки, що володіла торгівлею пурпуром в Тірі. Освітою ж Маріям з Магдали — дорівнювалась александрійському філософові.

Чи ж не твердять**), що Бар — Толомей був нащадком володарів Єгипту — Птолемеїв?

А «рибалка» Петро?... Чи ж тільки вбогий рибалка? Чи володів

*) Константин охрестився лише перед смертю.

**) Цієї думки тримається у своїх творах Св. Тереза з Авіли.

рибними ловами, човнами й кораблями, а ловив сам, разом зі своїми людьми, як добрий господар, що до всього сам прикладає руку...

Бо як би Флак, цезарів легат, сватав би*) доньку звичайного рибака — Петронілу?

Плебейку не сватають. Гелене-шинкарівна це добре знає! Їй тільки розказують:

— беру тебе за жінку! — якщо припала їй на долю така честь: жінкою шлюбною бути, не конкубіною.

— І що ти знаходиш у цьому жидівстві? — погордливо усміхається материним студіям Константин.

Та ж хитає головою учениця філософів:

— Як що Ісус, Син Бога Передвічного, як же може Він належати до якогось народу? Логос не може бути ні греком, ні фенікіянином, ні жидом! Він є Той, Хто є, був і буде! Бог є понад народами, як небо понад землею. Не може Створитель бути створеним!

— Але ж народився Він жидом! — не відступає Константин.

— Певно для того, щоб дати тим доказ: принизити Бога ніщо не може. Промінь світла лишається «світлом від світла», хоч би й відбивався в багністій калюжі. Найнижчий став людський вибрав Він собі, як вибрав і смерть найганебнішу, щоб цим ствердити: людське Бога не принизить...

— І дві мети постановила собі Августа Гелене, — розгоняють Ольжини мрії слова старої шинкарки — здобути з землі, де було зганоблено Бога — Відкупителя Святий Хрест. Увільнивши ж від переслідувань віру Христову — принести її до рідного краю.

Першої мети досягла. Десять літ до повної сотки бракувало Гелені, коли дісталась до Єрусалиму — продовжує казку правдиву старечий голос. Була присутня сама при руйнуванню поганського храму Венери, що римський цезар**) на висміх «галилеянам» звелів поставити. Не відступила ні перед втомою, ні перед спекою палестинського літа просяклого розпеченим порохом. І таки привезла до Царгороду Святий Хрест виповнена днями Августа. З сина ж Константина, тоді ще поганина, взяла обітницю, що нікого й ніколи не скарає хрестною смертю***). . . Ну, а другій мети не доп'яла: за пізно взялася. І віру Христову до рідного краю не принесла... за пізно було!...

Захитала головою, як сумна верба над водою верховіттям, ветха днями шинкарка. І замовкла, занурившись в думи без образів і без слів...

Ольга встала — струнка, як коломна святині. Гарна у зрілому віку своїйому, як дозріла, богата плодом, осінь. Дворяне, поділившись по сніданню, на гуртки, відпочивали після прикрого — цілонічного — колювання по розгойданому морі.

Над горіхом, виблискуючи сяючими біллю крилами, кружляли голуби. З заднього двору, де пси мирно мовчали, розкочувались куд-кудакання курей. Його ж переривав — звуком мідяної букцини†) — півнячий спів...

*) Історично.

**) Адріан.

***) Історично: Константин Великий скасував смертну кару розпінанням.

†) букцина — римська мідяна військова сурма.

В холодку, біля криниці, накритої облітеним винною ревою дахом, обсаженої барбарисами облитими ніжним ароматом золотого квіття Чудна — скальд*) тихенько перебирала струни своєї арфи. Її як гру, приглушеним, ледве чутним хором, відтіняли свіжі, молоді голоси.

Гелене, юна шинкарівна, з ясным поглядом, якого не засліпшти жадній цезарській славі, прислухалась до незнайомого, привабливого співу спершись на пів-розвалену стіну овочевого саду.

В стайнях пирхали коні. Рабиня у смугастій туніці, скидала з горща запашне, гірське сіно...

А стара шинкарка, як постаріла разом з Землею Дріада, самотня в мріях і в думках своїх, хитала білою головою повторюючи безсміло:

— Запізно!... Запізно!....

Лише байдужий до радісного ранку сидів нерухомо «борзописець», як статуя Уваги...

Княгиня Ольга скинула з шиї важкий, золотий ланцюг з порожнім медальоном-ковчезцем приправленим на найдорогоцінніший дар базилевса: частину Чесного Хреста, що мала одержати по охрещенню. І одягла золоту оздобу на шию старій шинкарці.

— Покищо візьми порожній. Повертаючи ж з Царьгороду, — поділюся з тобою частинкою святого хреста, що належить тобі — як спадщина по святій твоїй прабабуні...

Відступила було від онімїлої бабусі і знов обернулась.

— Друга мета Августини-Гелене буде також досягнена, промовила, поклавши правицю на груди, немов присягала:

— Віру Христову принесе на Тавриду і на Русь-Україну таки Гелене. Її бо наймення прийму у святому хрещенні...

*) скальд — норманський співак.

ПЕРУНОВО ПРОКЛЯТТЯ

- У воду наузника!
- Геть з чарівником!
- Най за богом своїм іде!

І тіло Перунового жерця стрімголів полетіло з кручі, широко розкидаючи руки, немов у останнє — власною кровю, не люстральною водою кроплюючи своїх вірників.

Рев ошалілого від насолоди знищення натовпу злився з трескотінням вогню. Полум'я обхопило Перунів храм. Вогненний язик висунувся зпід стріхи. Лизнув різблений, дубовий гзимз немов пробуючи свою здобич. І уже нестримно, квапливо ковтав, швидко та часто облизуючись. Як голодний пес смашну поживу.

Раптом, з оглушуючим гуркотінням завалився дах Перунового храму, обсипаючи люд дощем іскр. Натовп витверезився. І несподівано, стало жаль старої святині.

Кожний звук до неї з дитячих літ. І порожнеча на «Перуновому холмі» відбилась в серці болісною ранюю.

Після оповення знищенням прийшло пробудження. Натовп, мінливий, як море, переходив від бурхливої хуртовини до меланхолійної тиші. Було ніяково. Як після трусливого вчинку. Стали розходитися більшими й меншими гуртками. . . , як колись, зі свят у Перуновому гаю. . .

Бойовний настрій, як вогонь, зруйнувавши, що було можна, впа, вибризкуючи іскрами питання:

— А чи ж не помститься Перун?

Плохіїці мовчали, спустивши голову. Завзятіці, щоб підбадьорити самих себе, кидали камінням у ріку: влучали у дерев'яне тіло Перунове, що коливалось на поверхні води, перевертаючись на хвилях, як людина, що уможується до сну, й шукає зручнішого положення.

Зненацька над Дніпровими хвилями блиснула, зломана в лікті, срібна рука поверженого бога. Немов піднеслась до неба, — скалічена — з загрозою й прокльоном.

— Видибай, боже! — розпачливо метнувся з натовпу несамовитий зойк. Немов протягаючись з поміччю до гинучого бога. . . Люд на мить нашоронився. Як отара перед небезпекою. І, раптом кинувся, в розтіч, з криком:

— Видибає!

Виконаний чин не викликав ясно-оформленого висновку. Лише рефлекс.

Спустошена й опустіла круча «Перунового холму» помалу западала у мерле мовчання й п'їтму.

З-за хмар обережно виглянув край місяця. Співчутливо торкнувся прохолодою свого срібла чорних ран лісової святині. Перечекав хвилину за легенькою хмаркою. І, заспоковний безлюддям і тишою вплив цілковито — повновидий і блідий. Та й завмер нерухомо, болісно здивований довершеним ділом знищення. Рясним віттям крилатого дуба промінь проредеря аж до лапатої рослини, що не порушна лишилась у примнятій траві. Саме в цей мент на листя впала метко-кинутим камінчиком невеличка жабка-рахавка. Дихала часто й швидко. Немов

по довгому плачу, або з втоми далекого шляху. Глигнула жовтавими повіками. Та й залізла в траву. Ланате листя заколивалось, розхилилось. У місяшному сьйві блиснула бліда — як у мерлого — срібна рука. Стиснуті пальці тримали золоті громові стріли. Здавалось: загрожує стиснутим п'ястком. Мало не торкаючись поломленого галузя, низько залопотіли ледве чути крила нічвидів-кожанів. За ними — немов навздогін — майнув мягким летом пущик. Кинув протягло-смутний, як ридання — свій крик. І зник у п'їтмі. З обпалених, поломлених дерев сльозами падало звялене листя. Місяць скрився за хмару. І згасла срібна рука, немов вмоктана потолоченою землею.

*

Давно уже, аж у глибини Понта Евксинського віднесло срібноручого Перуна. Перестав він бути пострахом й малим дітям. Навіть бабам-ворожбиткам — які перейняли спадщиною від колишніх жрекинь Мокосі, що у таємних вирах чорторій сидить — зарікання та наговори, став Перун лише «наговорним словом».

Але прокляття Перуново пережило давніх богів. Впаде бо помість на Київську землю, поверне в жалобі з побойовища княжа дружина, суш чи помір люд Київський морить — хитають головою християне: — Перунове це Прокляття! —

А де хто крадькома й під кручу «Перунового холму» поради шукати іде, до землянки, що під корінням старезних осокорів ховається — тих, що то ще «варязьким кораблям за притик^{*)} служили».

Не звирь лісовий у печері тій ховається. Не чорнець святий у печері спасається. «ясновидка — Богдарка» у тім лігві живе. Хто каже сорок і вісім літ. Інші — ніби спокон віку живе там. І до скінчення віків там перебуватиме. Несмертельна бо баба Богдарка. Знає все: і що було, й що буде. То ж на пораду ясновидки стар і млад іде, убогий і богатий свою журу несе. . . .

Але, дарма, що люди сотками Богдарчин вік рахують. Око у баби зорке та гостре, — мов у рисі. Тому не вкриється від ворожбитки, хто це пізньою порою, не в мнозіх, а сам-одним до печери під кручою зайшов. Золот перстень на правниці іскрою-самоцвітом ясніє, коли блискуче Володимирове срібло перед бабою мече.

— Не зі світу звести, ніже смерть заподіяти прагну! Тільки зроби, щоб я був батькові за братів миліший. Мені щоб спадщину отчу дістати і над братами сісти! Хитає головою стара Богдарка. Та на свого гостя так дивиться, що аж відсахнувся він й за меч хапається.

А баба спокійно рукою меч відхиляє.

— Сховай, господине, свій ясний кінчак! Не честь бо мечу жіночою кровю умиватися! Ворогів же тобі, княже Ярославичу — ох! не забракне! . . . На них меч свій сховай!

— Хто прозрадив? — стискує п'ястуки княжич.

А баба своєї:

— Тяжке ти лихо задумав, ясний Ярославичу! Прокляття Перу-

^{*)} притик — стовб, до якого прив'язували корабель.

нового просиш! Ворожнечі братньої, княже! Але, дам, дам, що бажаєш, бо то доля твоя!...

І здається синові Ярославову — не у вічі живі він дивиться, а над безоднею чорною нахилився.

Богдарка як коло вогниська вже заходилась. Вогонь з іскри малої пробудила, котлик наставила, зілля-ненависник з тисовим деревом варить. Шепоче слова наговорні. З кутка, мов помішницю — подругу рись ветху — як і сама баба, — покликала. Добре обряд таємний вчена звірюка знає! Коло ватри примостилась. Прискає, дме на вогонь, бабі помагає. Мов той учень ковалів, що міхами вогонь роздимає.

Кипить у котлі. Над котлом пара здійсмається. Княжичові здається: постати братів в ній... і стіл Київський? І битви мнозі... І берло княже та барми — ознаки володарські! — таки у нього, у Всеволода Ярославича!...

А баба ллє чорну тектину до котла. По краплинах відраховує. Не то жалі-спогоди виливає. Не то закляття чинить...

Сім разів по три поклони вдаривши, зі схованки таємної срібну руку несе... Золоті гримові сріли зі стиснутих пальців виймає, — княжичові Всеволодові подає.

А до плящини глиняної горячого зілля звареного наливає.

— Цим — сонного батька свого, господина Ярослава — князя покропиш. Стріли ж, — ох! княжичу! — стріли з «Холму Перунова» розмечеш в ріжні боки... Київський стіл твоїм буде, Ярославичу. Але, знай, княжиче ясний: ворожнечу братню у землі цій ти сієш!... А вона — Прокляттям Перуновим так уже тут до віку і загнидється...

Та ж не слухає княжич.

Таке вже серце людське, що водночас і вірити і не вірити вмє. Вірить Всеволод Ярославич, що на стіл Київський сяде, бо бажає цього. А Прокляття Перуново?... Маріння це нерозумної баби Богдарки!...

Сипле золото князь. І вже не має його. А баба золото княже — мов сміття, — ціпком своїм відсуває... І довго самітня та нерухома стоїть, прислухається, як в долині завмирає тупотіння княжого коня...

Вгасла ватра в печері. Питьма і в Богдариному серці. Хоч над Київом стольним Божий ранок яснє... Зблідло небо. Здрігнулась ніч, відчула: треба вступитись, бо Ясне Сонце іде!

Спить ще Київ. Лише на «Ярославовому Дворі» меркає світло, серцем недрічним вартує, змагаючись з ніччю-питьмою...

Запрацювався князь Ярослав. Аж до біл-дня над «Руською Правдою» час забув. Розкрив крила мудрий дух княжий та й просторами Вічної Правди ширяє...

Здобуває ліпшої долі для землі своєї князь Мудрий. І бадьорий та радісний дух його. Нема бо радісніщої праці на світлі, як щастя кувати...

Зненацька — краплиною їди-отруї — в душу тривога впала. Чадом гаспучої свічки протяглась перед Ярославом згадка про Прокляття Перунове...

Сперся підборіддям на руку. Думкою пливають відгуки мудрости країв далеких — з книг чужих вичитаної...

— Царство «Пресвитера Іоана», що в ньому жадної тіні нема? . . . Так! Не казку-мрію, а дійсність здобуту твердою волею своєю, впертою працею духа творитиме у Києві князь Ярослав! . . .

— Царство «Пресвітера Іоана», сплетене з Мудрости, Правди і Любови! . . .

Най же стане тоді з ним на прою те Прокляття Перунове!

Небо на сході всміхається князеві ясним усміхом Світла. Зоря Враняшня перлиною білою тремтить. . . І довгим поглядом спочив на ній зір Ярославів. Любить князь зорі, що з хаоса вийшли, але хаосом більше ніколи не будуть. . .

І хвалою вічною озивається серцем Ярославовим улюбленій його вірші зі Святого Письма, — про Божу Премудрість:

— «Коли круг земний ще не був закреслений, а безодні водні не були ще створені — Я уже була. . .»

І відкладає князь «Руську Правду», бере новий, блакитнавий аркуш. Вправно й швидко креслить — відпочинок бо є переміною праці! — пляни храму Святої Софії — Премудрости Божої — царства Божого нерушимої стіни. . .

На «тріумфальній арці» храму — так само, як і у церквіці Золотої Брами мусить бути зображення Благовіщення.

Бачить у духу цей образ князь: Пречиста — ясна і ніжна, як перлина — Зоря Враняшня. Перед нею ж Архангел, з жезлом мандрівника. . .

Доки бо не знайдуть сталого дому свого у Премудрости Божій — мандрівниками є лише люди на шляхах життя. . .

І, від брами, до вітгара святині Київської, най кожний, хто у Київ увійде — відганяючи Прокляття Перуново — словом Архангельським вітається з землею Київською:

— Радуйся, благодатна — Господь з тобою! . . .

НА ЯРОСЛАВОВОМУ ДВОРІ

Красою-видиною, немов утвореною з весняних хмар, стали на Київських горах княжі палати. Приглядаються уроді своїй, відбитій у синяві Дніпра-Славути.

Нинішній князь, Ярослав, перетворив давній Володимирів «терем на горі» на «великий двір Ярославів». Коло Десятинної — «у Дивів» — церкви розбудував його.

Звикли уже кияни до мармурових «дивів»; «дівами», також, зве люд посполитий мармуряних богинь, старо-грецьких, що привіз з Херсонесу Володимир-князь та постановив на широкому майдані «Бабиному торжку». Від тих же таки «кам'яних бабів» — богинь старо-грецьких, має пазву свою торговця.

Не викликають уже зачудовання кияни і мідяні квадриги, що прикрашають київський форум — площу «народної ради».

Однаково звикає людське серце й до пишноти-багатства й до бідни-ужденної. І однаково — до обох байдужіє.

Але нові, різблені, прикраси палат Ярославових, та мозаїка — «мусія» з марморів, фіялового, рідкого, порфіру, слоновини й кольорового скла — майже як самовіти дорогоцінного, вбирають очі не тільки київських «невігласів», що з шинку до шинку ходять, тямлючи одно лише з Володимирових навчань, що

— Русі веселіє єсть пити.

Інші бо слова князя мудрого як крізь сито дірчасте з пам'яті й розуму на вітер пустили.

Київському люду здається: райською радістю є жити в Ярославових палатах. Во віки у цих розкошах не здивився б, жури-туги не зазнав би. А отже — як вечір імлістий задумана, як підзимок, що скарб золотого листя по вітру розвіяв, сумна сидить під віконцем донька Ярославова, молода Настя-князівна.

Немов не до шлюбу з угорським князем Андрієм стати готується, а у черниці ніби має йти — до Свято-Іриненського, нового монастиря, що Інгігерда-Ірина мати-княгиня щойно поставила.

Лине журливий погляд дівочих очей, шукаючи і не знаходячи собі розради. Лине ген, аж за «Перунів пагорок», що давно уже на ньому требище «капів»-богів поганських звалено.

Даремно тішить молоденьку князівну колишня хова її, Борічева*) боярина, Орина. Про турнір — «збройну кольбу» — Ярославні нагадує. По-перше**) бо на Ярославовому дворі ця лицарська забава відбулася. Схотіли лицарі-чужини бойовою своєю зручністю майбутню володарку свою потішити.

Не слухає Настя-князівна хови-Орисі.

*) Борічи — славний київський боярський рід. Р. 954. це наймення згадується між послами князя Ігоря до Царгорода. По найменню цього роду звалось й урочище «Борічів тік» або «Борічів звіз».

**) Р. 1150. відбувся в Києві на «Ярославовому дворі» перший на Русі-Україні турнір «з уграми».

Зажурилося дівоче серденько. Майже дитина ще Настя. І лядно дівчаткові. Чуж-чоловік їй наречений Андрій-короленько. Вродливий — то правда. Але ж такий смуглявий з лиця, мов з мосянжу відлитий. Очі ж, як у циганина, вогнями-іскрами грають. Чорними зірницями-сполохами виблискують.

Як з таким сам-на-сам залишитись? Ціле життя невідлучно одним путем іти? — І пурпуром пашисть личко дівоче. А серце журиється-плаче:

— Покину татка і неню, сестер-подруг... Може навіть і хову-Орися?

А Київ рідний... Київ, де люд у багрянці та паволоці ходить, копей-мимоходів*) золоченою збуєю кульбачить, на сріблі-злоті під голос гуслів-свірелей ість... .

Чи ж бо є в світі місто, що б стольному Києву дорівнялось?

— В ньому і раби у намистах та золотих гривнах-нашийниках ходять.**)

І пече Настине серце туга-журба по родині. — Чи ж зійдеться знову з сестрами?

Одна бо — до Франції далекої віддалася, там на королівському престолі сіла.

Друга — на півночі володарить.

Третя — за вікінгом-героєм Бог-зна куди подалася. Так зникла, немов підводною царицею стала.

Настя ж до угорського краю, за Карпатські гори — далеко! — по-мандрує.

— Життя — не танок-хоровід... — зітхає хова-бояриня. — Не розсилються лукою зеленою квіти-подружки, щоб знов вінком заплестись. А в ньому — рука руку тримає, голос голоса наганяє. І то вкупі струмочком біжать, то одинокою хвилькою котрийсь вирветься, вгору виплигне дзвінок, щоб розплинутися легкою хмаркою.

Журливий погляд Ярославни спочив на діброві, що постелилась далеко за замкову гору, ген, поза «двір домestikів», грецьких церковних співаків, вивезених з Візантії.

В тому гаю князь Ярослав звелів збудувати майстерні чужоземних мистців. Понад усе полюбилає йому східня «перегородчаста емаль», оздобні «поливяні плити» та «мусійне діло», що «по камінню склом ви-пиває», візерунки предивної краси викладає.

Зацікавлений тими дивами князь звелів недалеко від власних палат поставити майстерні. І не минало дня, щоб мистців мусійного діла не відвідав, не приглядався, як ллють струмочками, немов мед барвистий, скло текуче до золотих щільників-рамок, або як стужавіле скло на дрібні кісточки-мусію крають.

Настя-князівна з дитячих літ до тих майстерень ходить з татком охоче. Тішилось дівчатко: гадало, все те лише їй на забаву ладять.

Особливо ж любила Настя майстра Ільмара***) — того, що на зріст

*) Мимохід — кінь, вивчений виступати завжди враз обома правими та обома лівими ногами. На такому коні дуже зручно і спокійно їхати (що знаю з досвіду).

**) Так запевняє автор з XII століття.

***) Ільмар — імя майстра, якого підпис було можна прочитати на деяких поливяних плитах при розкопках у Десятинній церкві.

і не величкий, але таку велику, кучеряву голову над «блискучими забавками» схиляє.

Настя певна була:

— Ільмар — не звичайна людина! Може він з «кроснят-дрібнолюdekів»? Тих, що то під землею живуть, там золото-срібло кують, самоцвіти з земних глибин добувають?

Ільмар, правда, сміявся з цього. І «кроснят» «тролями» звав. Але ж так докладно все про них знав, що сумніву бути не могло: певно серед них він виріс і з дитинства жив.

— Тому й нехрещений Ільмар, — гадала дівчинка. — До церкви Божої не ходить, а до Торового капища, що над Дніпром стоїть, не далеко від «Хрещеного потока». В тій поганській святині з давен-давня варяги-чужинці присягали, коли укладали умови з киянами. Але поганин чи троль Ільмар не боявся приходити майже що вечора під «грушку благодатну»*), що з могили мучеників-християн Теодора з Іваном виросла.

Настя добре знала цю давню подію. Стільки бо разів про неї від хови-Орисі чула,

І, заплющивши очі, викликає в уяві Настя-князівна свої дитячі згадки. Ось, маленька Настя збирає червоні в середині, як вино запасні, солодкі грушки. А хова-Орися під деревом сидить. На стовбур Ільмар сперся. Не говорить. Лише на молоденьку — тоді! — боярину красуню дивиться. Потім спустить очі і немов про ввесь світ забув.

— Чому «благодатні» ці грушки, Орисю? — Не тому питається Настя, що не знає, а лише щоб почути знов знайому, давню, правдиву «страшну казку».

Тим бо й цікава вона, що все Настя наперед уже знає. Ну, і лячно. Але те страхиття дуже, дуже давне. . .

Слухає мала Настя про Теодора з Іваном, що були тато і син, і християни обидва. А у них грушка росла коло хати — от така самісенька, солодка і червона.

Коли вечоріло, старий тато, Теодор, сідав у холодку під грушкою та й молився. Тільки ж знав він всього одну молитву:

— Радуйся, благодатна, Господь з Тобою!

— До святої Софії, Премудрости Божої, молився! — каже Орися. А люди те чули. І прозвали грушку «благодатною», бо все те слово під нею лунало.

Бачить Настя-князівна, як сидить вона, дитина, на траві. У подолку грушки тримає. А коло стовбура Ільмар стоїть, слів Орисиних слухає, очей від боярині не відриває.

— Одного ж разу — на Спаса, — підказує Настя, — принесли Теодор з Іваном грушок на бабин торжок.

— Саме на Спаса, ластівочко, — притакує бояряня.

— А на торзі Перунові жерці своєю наговореною водою нові овочі кроплять. Дійшли й до Теодора з Іваном. А ті не дають.

*) Грушки «благодатні» дуже розповсюджені були в Україні, особливо на Полтавщині. В середині були цілком темно-червоні, ніжні, солодко-кваскуваті і пахли вином.

— «Отруйним овочем народ морять!» — гукають жерці. — «Кровю вудвудовою*) грушки напоєні».

— «Присягнуть на Перуна, що то — не правда!» — Але ж Теодор з Іваном поганської присяги не приймають. Люд кинувся на «християн-травичів» і до смерти забили обох. Коли ж забили — заспокоїлись. Навіть згадали: — «Добрі то люди були! І нікому не шкодили». — Зібрали пошматовані тіла й на місці, де вбили, могилу викопали. Та й поховали обох. А хлопійко один знайшов цілу грушку з тих «благодатних», що люд їх розкидав і потоптав. Хотів було з'їсти її хлопійко. Та ж люд не дозволив. У могилу її до скривавлених тіл поклали.

— І з неї це дерево виросло, — закидав боярнина голову, на грушку високу дивлячись. А між вітами — зорі золотими овочами райськими сяють, райську росу — зоряні сльози — з вій промінних на землю стріпують.

— Святі були... — На крилах легкого зітхання вилітають тихі слова з бояриніних уст.

— Тому й стерпіли люту смерть...

І несподівано Ільмарів голос від стовбура луною відгукнувся:

— У великому натхнення мали... тому і у малому вірними лишались, — по своєму віддає хвалу богові поганин.

Ті слова запали Насті у душу мов закляття. Здавались таємні — як наговір, а гарні — як пісня.

І раптом імлюю згорнулася і хмарою розтанула жура.

— Ільмар щось знайде, що з Києвом і родом мене звязало б!

Встала Настя. На душі проясніло. А дзвони Десятинної церкви всі враз хором-радою озвались.

— «Зроби дзвін! Зроби дзвін!» — вибивають поважно великі. А малі, часто, дрібно починають: — «Дзвін срібний! Дзвін срібний! Срібний дзвін!»

Князівну мов промінним натхненням залило.

— Дзвін слави невмирущої! Хай же лунає його голос аж до найдальших країн, де володарять Настини сестри...

Про мудрість Ярославову співатиме він, про ласкавість та добрість Інгігерди-княгині, про красу стольного Києва прекрасного...

Майстер Ільмар на слова князівни Насті всміхнувся.

Великою головою своєю у гриві буйного волосся притакнув, коли Настя згадала про давній вечір той,

— під грушкою благодатною!

коли слово Ільмарово в душу Ярославнину запало.

На торбинку, що коло поясу на золотих ретязьках причеплена, сягає Настина рука. Але Ільмар поглядом стримав цей рух.

— Не турбуйся цим, ясна князівно! Я і за володарів багатший. Більше бо дав моя рука людям радості і потихи, як прийняти може від них дарів. Думку творчу я маю. Можу втіляти мрію. коли її мені хтось звірить. Моїх же мрій чи згадок відняти у мене ніхто не може.

*) Вудвуд — стара назва птаха удода, що в Україні вважали його за зловісного, лихого. У мусульман же він є «вісником архангела Джебріла» (Гавриїла) й приносить щастя тому, хто його побачить.

І глянув зпід сивих нині, навислих брів на боярину Орину. Глянув як тоді, коли вона про грушку «благодатну» ввечері розповідала.

Не день, і не два тавить Ільмар на вогні срібло і крицю. Плавить мідь-руду, то золото ясне. Мішає, додає, плавить, варить і знову мішає.

Глибоко у землю вкопану форму ладить. До неї розпечену до білого гарту мішанину свою ллє.

А на дзвоні готовому, твердому виводить хитрими знаками таємні руни. З ними ж напис «руським письмом» переплітає.

І майстрові думки творчі навколо Ільмара легким роєм працьовитих тролів вються. Срібними іскрами мрії його кують.

Що йому біжне життя? Що самотність? Чужина, чи zdeформоване тіло, в якому живе крилатий, вільний дух!..

І не вмиють його давні мрії колишні про красу чуженинки-боярині, що перецвіла обіч нього — не для нього. Вправна рука вирізблює на дзвоні гасло далекого вечора, що вилетіло з серця, переповненого солодкостю нездійснених снів:

— Шукай надхнення у великому, будь вірний і в малому!

Щирим золотом — як надхнення — сьйливим напис кладе. А слова «будь вірний» з криці до синя загартованої виводить.

І як скарб дорогоцінний везе з собою Настя-княгиня до Карпатської Землі Ільмарів «срібний дзвін», сьйливий та ясний. Везе і грушку «благодатну», що власною рукою з крилатого «дерева дитячих згадок» зірвала.

Як дитячі роки солодка вона... І як дитячі роки не дасться їй зберегти... .

— Засаджу ж зеренце у далекій, незнаній країні... В землю нерідну сні дитячі свої засаджу, щоб рідним той край мені став... .

І довго княжила Настя-княгиня у землі, що стала їй «своєю».

Як мрія ніжна була Ярославна, як осінь щедра та добра, лагідна як вечір серпневий, що про нього напередодні весілля свого згадувала.

Коли ж вдарила для Насті година земна остання, не вмерла смертю Ярославна, як не вмирає ніхто, хто мрію понад життя кохає.

Спить Настя-княгиня в Карпатах. Бурі зірвали з високої дзвіниці важкий «срібний дзвін», завішений на згадках минулої слави. Впав, і у землю ввійшов старий дзвін. Все бо земне до землі повертає.

Але ж тролі — думки творчі мистця Ільмара — й там, в глибинах земних кують іскрами-молоточками по серцю дзвона, щоб не заснуло навки старе гасло: — У великому надхнення шукай, будь вірний і в малому!

І вітер вільний, гірський далеко-широко кидає відгук давнього гасла.

Де спить Ярославна — того не знає ніхто. Годі бо знайти стежку до чужих мрій!

Лише раз на рік, на Великдень — кажуть люди, що вміють розуміти голосам лісу, — будить Настю зо сну спрага по славі земній, по життю.

Тоді «попахав» Настя грушку, що з могили «до кінця вірних у малому» принесла. Не засадила бо княгиня Андріїва свої «благодатної». Бо не зівяла і не всохла та грушка. Так і лишилась живою та свіжою. Як згадка про дитячу радість. І поклали Насті на груди, до тру-

ни предивний той овоч, що пахнув кадилом, медом і розораною весняною ріллею.

Аромат життєвої сили землі не дає Насті смертю померти, лише вколисує солодким сном.

А вітер Карпатський кидає луну-відгомін давнього гасла:

— У великому надхнення шукай, вірний будь і в малому...

Брате, чи чув ти той відгомін у серці своєму?..

Приморською мевою над суворим Балтом росла молоденькая Рогніда, донька Рогволодова. Як хвиля морська — вільна, як ранок весняний приваблива. Як справжня Норманка — незнаючи над собою жадного пана. Бо ж і сам батько, Рогволод, Вікінг вільний, сміливий пишався донькою красунею. Радів, бачучи Рогніду свою нескротною — як море.

— Варязька кров! — всміхався з під сивого вуса. І сам доньку навчав опітеном володіти, мечем шермували, у бурю — хуртовину на морі власноручно плахтою-парусом керувати, без страху, твердо і справно мореплавцям розкази давати.

— Хто дістане за жінку Рогніду мою, — всміхався Роговолод, — дістане бойового товариша — друга, дорадника розумного. На княгиню, володарку Рогна моя вродилась, не тільки на матір княжого роду, господиню дбайливу.

І недосяжною, як небесна зоря, видавалася юнацтву Рогніда. Тільки мріяли про неї, слухаючи співів, що ними скальди*) Рогніду величали.

Та ж високо верховіття дубів до неба підноситься, а й з них листя паде на землю. . .

Високо по під небом хмари пливуть, та ж на землю дрібним дощем проливаються. . .

За самого бога Одіна радий би посватати свою доньку Рогволод. Та ж, видно, пиха вікінгова богів уразила.

І не довго, зіпд срібного вуса, всміхався Рогволод. Тяжка година прийшла на грізного вікінга. Ще тяжча на Рогніду його молоду.

Прудкіце за вихора-бурю впав на Рогволода київський князь — Володимир. Вдарив, грізніщий, як громи небесні. Не на хвилях бо морських, — сухоніж, на твердій землі довелось битися вікінгові.

Статечно билися богатирі північні. Як Тор,**) кресав молотом боевим смерть Рогволод.

Та ж пробила година вікінгова. Виповнилась доля Рогнідина. Так вирішила доля богів. . .

У нівець пійшла, димом розвіялась, — слава Рогволодова. . . Рогніду ж молоденькую, що впала в око Володимирові, за дружину появ князь Київський, ласку бранці — переможеній проказуючи. Міг би просто, як невільниці, їй розказати, щоб на порозі одрини***) його чекала на волю переможця свого і пана, — вогню хатнього, вкупі, не розпалівши, вина посвятного не розділивши. Косу розплетену вином з олією не покропивши.

Гучне та веселе було весілля у стольному Кїїві. Та ж Рогніді тризною поминальною воно уявлялось.

Чом не дали їй боги до Валгали†) з бойцями-героями увійти! Радніш, як на Київському престолі сидіти, впливла б у море широке

*) Скальди — скандинавські співаки-кобзари.

***) Тор — бог грому і блискавки.

***) Одрина — спальня, старо-укр. слово.

†) Валгала — Норманський Рай.

Рогніда — на похоронному тому кораблі, що тіло вождя-вікінга на вічність везе. Самітний, без мореплавців-гребців, без керманіча з оком вірним, недрімним. Тільки бо дружина вірна, або донька-сирітка сміють у останню ту путь з мертвим вікінгом пуститись, що б неї — до живих — більш ніколи не повернути. Синам бо не літь на смерть від власної руки йти, коли можуть впасти у почесному бою, за рід свій, за славу, за край...

Тільки вдові, або доньці-сиротині належить у широкому морю ложе мертвого підпалити, собі ж серце мечем пробити й у вогні болісти своїй згоріти...

Та ж не судилася Рогніді ця слава путі останньої. Самоцвітами-перлами, замість сліз, прибрана, мусіла на столуванню славному княгинею сидіти. Меди-вина пити, лебідя білого перша «порушити», пісень весільних слухати... І не був би їй нелюбим Володимир. Все бо мав Київський князь: з обличчя — ясний, мов те сонце радісне, зростом — мов тополя — високий, стрункий. Брови — соболині, очі — соколині.

Та ж, коли б не «з розказу» любити його! Коли б не як здобич взяв він Рогніду, а як нагороду за славу бойовну здобув горду норманку!

І очей не підводить на князя-дружину Рогніда. Ворог він їй. І таким — на все залишиться. Сила й кригу на півночі дикій проломить. Але квітням весняним криги студеної не вкриє! І коли надійшла та хвилина, що по давньому звичаю молода мужа свого має роззути — затицалась Рогніда. Лише кинула їддю отрути наповні слова:

— Не літь ми, князівні, роззувати сина Малущі — рабині! Не літь ми роззуті рабинича! —

Аж зблідли присутні, що смерті не раз і не два просто у вічі дивилися.

Володимир же тільки очима блиснув. Рухом руки звелів вийти всім, до останнього отрока — постельника. Сам на сам з княгинею молодю лишився. І така принадна йому непокірливою гордістю своєю Рогніда, як жадна красуня — слухняна ще досі не була. Тільки ніч знала, що між подружжям сталося. Але до «дому жіночого», жінок — конкубін та бранок — красунь, що на втіху князю з країв найдальших привозили — Рогніда не увійшла.

На Стугну — ріку, де городище Васильків, — коло Києва стольного, відвезено Рогніду. Не схотіла з собою брати ні дівчат покойових, ні мамок та няньок, як було у звичаю. Тільки старих своїх слуг — що з батьківського дому ще лишилися, — собі попрохала.

— Сама хочу бути! — з князем-дружиною розлучилася. — Най жалобу по батькові у самоті відбуду. Велика жалоба моя — багато місця потрібує. —

І не розтиснулися Рогнідині уста. Ані слова, ні нарікання — жіночим звичаєм, — з уст не зірвалось. Ані луки зелені Васильківські, ні тихі левади, ні пагорок Перунів, що божище Перунове над краєм підносив, не бачили сліз Рогніди-норманки. Аж Стугна-річка дивувалась. Вона бо стільки сліз дівочих у безвість змила! Не одно і не два тіл дівочих у хвилях своїх похоронила... Гей! Хто, як річка знав горе дівочого серця, сльози жіночі та болість кохання зломленого безжалюбно долею!...

Тільки мовчки ходила, самотня, над Стугною Рогніда з обличчям байдужо-спокійним, як у мерців, що для них марнотою є все по-земське.

— Застогни, заплач, — радила річка тихенько. — В стогоні бо — життя озивається. І в болісті є сила життєва... А в мовчанню... як в пустині лише смерть...

Та ж серце норманське — за камінь певніще, за скелі твердіще, за пустиню палкіще у завзятості своїй. Його не примовиш, не прихилиш, не змягчиш...

І заплакала стогоном — стогнучи доти тиха річка. З тої доби «Стугною» її звать. Дівчата ж Васильківські вночі уникають над берегом Стугни іти. Хто ж, не знаючи, зі Стугни нап'ється — сумом серце своє палле. І понесе його життєвою дорогою, як келих тяжкий, що ледви двигати можна.

КИРИЛО КОЖУМЯКА*)

Спустили голови бояре. Не сміють на князя Володимира очей піднести. Розумом бо бажають, щоб розказ княжній біді-горю кінець поклав. Таяж серце каже:

— Як бажати, щоб батько власну доньку на смерть виправив?

А Володимир схилився чолом на руку. Вуса кусає. На скроні жила бється, кровю чорною наливається.

Мовчання вагою невидимою навалилось на світлицю князю. Тінню-сумом вицертъ її наповнило. Тільки іскрами, з пів-п'ятьми кидають алмази-дияманти, що німи Панагія**) на княжих бармах***) прикрашена. Немов на княжих шатах сльози горять, не очима виронені, а з серця самого ніби вони вирвались.

— Най же станеться!.. Аминь! — перехрестився князь. І підшав грамоту. З крісла встав — як мерлець з гробу, — білий весь. Рука не чує як сувої згортає. Не бачить око «печатників», що нечутно сапаянцями ступаючи, кулю зеленого воску до грамоти привішують. печаткою-щемками її сплющують, образом Володимировим і з тризубом його віск «знаменають».

Припечатана доля князівни Горислави-Людмили†), доньки Володимирової; завтра, чим світ, піjde офірою — за Київ стольний, за люд хрещений, за край Київський, — на поталу стане змієві лотому. Загніздився, окаянный, в Дніпрі ясному. Чорторій хвостом поганим крутить-скаламучує. Пустопить край довколишній. На Київ стольний отрую дихання свого кидає. Пошесть-мор на хрещений люд напускаючи.

— Дай доньку — відступлюсь! — дев'яту пащами своїми озивається. Воювати ж з ними — як з долею! — Не сила. За скелю її залізо твердіща шкіра луската. Ломляться зброя об ню. Дев'ять голів вогонь мечуть. Слиною-отруєю кидають.

Виходив вже й Ілля Муромець. Та нічого з Цмоком не вдіяв він: як вихорем листя осіннє, відмів подих Потвори славного витязя.

— Доньку дай — відступлюсь! — і нічого не слухає Зміїще. Всіма дев'яту пащами людською мовою озивається.

На сонці, на піску Дніпровому вигрівається. Очі-щілини заплюнцив. Клацнув зубами — немов на колодку пащу погану замкнув.

Очі виплакала Анна княгиня Володимирова. Світу Божого не бачить, — п'тьмою чорною став. Таяж не сміє словом благальним за доньку заступитися.

— За долю бо люду Київського іде!...

Тільки Людмила††) князівна не плаче, не ридає, не журиться. Няню Бьпраксію словом ласкавим підбадьорює:

— Чи ж гадаєш, няню-голубко що Змії за милосердя Боже дужчий?...

*) У Києві, під Андрійською горою, в її донині вулиця, що зветься «Кожумяки».

**) Образ Богоматері.

***) Барма — широкий комір на спосіб пелерини на княжому зодягу.

†) За княжих часів давали два наймення: «церковне» і «мирське».

††) Княже, ще перед світовою війною твердо вірили, що Святий Володимир мав доньку Людмилу. Це наймення було дуже популярне у старому Києві.

— І, як до свята шлюбного, шати-оздоби приправляє:

— За друзі душу кладу! Не літь же мені дівкою-чорнавкою іти. . .

І підніззя перлове з ларців дорогоцінних виймає. Намисто смарагдове з коробиць самоцвітами прикрашених витягає. . .

Ой, не хмара чорна облягла Київ-стольний громовицею-югою*), бу-рею небо радісне затягаючи! Не печеніжин — ворог лютий, не орда половецька погана зі степів на Володимирове місто насунула. . .

Біда щира на Київ прийшла, ще й на князя, на Володимира.

Раннім ранком заплакали дзвони Десятинні. Лаврські їм риданням відгукнулися. А з княжих палат, пишних, мармурових, провід вирушив урочистий, та не малий. . .

Не на свято-празник провід той ішов. . . Ох! не на свято, не на радісне. . .

Попереду хор співає жалібно. За ним — в ризах чорних, — духovenство погребіння творить, димом-ладаном аж сонце Боже притмаруючи. . .

Не домовину — корсть на санках везуть, як звичай давній велить, взимку чи влітку — однаково.

Молоду Гориславу-Людмилу ведуть, як ніч зоряну, в чорних шатах перлами низаних. Біла личком князівна красуня молодесенька. Як та лілея-снігоцвіт, що в руці Людмилиній коливається.

Володимир князь і з княгинею, в «шатах смирних», жалібних виступають повагом, з родом княжим, з дружинниками вірними. А за княжим двором, за боярами — люду ж, люду хрещеного! Всі князівну в останню путь відпроваджують, за любов її щирю пошаною дякуючи. Тільки няні Евпраксії серед люду нема. Не має старенької і серед бояринь.

Стрімким спуском**), що за княжим двором від хреста Апостола Андрія***) починається, квапиться Евпраксія на «Боричів взвіз», до хатини малої добивається. Відчиняє двері стар-чоловік.

— Не турбуй, жінко, сина стугом-грюкотом: працю пильну кінчає він, та ще й квапиться.

Аж на одвірки сперлась Евпраксія. Зітхання з грудей на волю пташкою вирвалось.

— Дяка Пречистій! В дому Кирило! . . . Я прохати іду. . .

— Де ж би був? — дідуган плечем низує. — А прохати — злий час, жінко, вибрала: шкіри мне мій Кирило. Дванадцять враз вимінає їх: на сиринці-ремені — цмоцище ними вязати.

А з світлиці — голова розкуйовджена виглянула, працюю квапною розрумянена. Дитячим усміхом обличчя освітілося.

— Нема коли! — до няні озивається. — На Змія час!

Та й з хати вибіг вже. Біжить-летить, на ногах міцних коливаючись. Жмут з сиринці ремнів на рамено закинувши. Навперейми бере — не до проводу.

А з Дніпрових хвиль — голова підводиться. Немов кінська велика,

*) юга — сухий, гарячий вітер (старе слово).

**) «Спуском» звалися в Києві дуже стрімкі вулиці з гори додолу. . .

***) Легенди говорять, що св. Ап. Андрій Первозваний постановив хрест, де нині Андріївська церква.

а зелена — як жаб'яча. Чорні губи язиком роздвоєним облизує. Та ще дві голови, за першою виставила.

Кинув реміні Кирило на березі. Підтяг очкур, на руки плюнув, ногами вперся в пісок.

— Миритися чи битись? — Змії глузливо озивається. Сам не ворухнеться. Лише кінець хвоста, як кіт сердитий звиває-скручує.

— Де вже з тобою, з поганцем, миритися? Битись їду!

Але Змії аж сичить від сміху.

Лінощі розморили мене. Бач, день ясній якій... Тільки лежати та гритися!

— Я тебе підведу! — до Змія Кирило наблизився.

— Чи ж подужавш? Ліпші за тебе були...

І вигідніше на піску вкладається. Так не витягся ще, як вхопив Кирило за шкіру лускату. Мене в руках, як ті шкіри волові. Скочив Змії. Співив хвилі хвостом. Високим стовбом вгору воду метнув. Всі дев'ять голів на Кирила намірює, вогнем дихає, отрутою кидає.

Таж дмухнув Кирило, напружився. Дмухнув вдруге — й відхилив вогонь. Отруя Змієві на лапи когтисті дощем падає. Реве Гад, як сто турів ранених. Не від болю реве — з гніву-ганьби пекучої.

А з гори співи на діл вже стеляться, ладаном повіяло, близько провід!

Кирило сирицю вхопив, «у три ременя» міцно скручену.

Розмахнувся вільною рукою. І накинув на всі на дев'ять голів. Тай затяг петлю. Аж Гад очі вирячив. І впав у воду. Немов гора обвалилася. Захрипів, захарчав — і по Гадові!...

Вихопив ніж Кожум'яка, що ним шкіри від міздри обчищує. Розпорів Змієві черево. Шкіру стягає міцну, лускату:

— Буде дружині князій на тарчі-щити!

Та вже люд хрещений Кирила обступає. Володимир наперед викрочив. Словом ласкавим до Кожум'яки озивається:

— Не знаю наймення твого, ні роду-племени. Але кличу тебе, богатирю, до столування. Людмилу-ж, князівну-доньку, за дружину, переможче Цмока, дістанеш...

Низенько Кирило князеві вклоняється.

— Не карай, ясний князю, за слово зухвале! Не богатир я, — смерд простий, неотесаний... За ласку володарську твою — спасібі тобі. Але ж князівну ніяково мені за жінку мати!

Показує руки мозолісті:

— Де ж князівні таку руку подати! І з ганьби-упокорення смертю загинула б донька твоя, коли б довелось їй кулешу варити, смердову одєжу випрати...

— Не потрібуватиме! — всміхається Володимир. — Віднині бо боярином ти станеш...

— Бояр маєш, княже-господине, й без мене безліч! А Кирила Кожум'яку одного. Чим був — тим лишуся, ясний володарю. Коли ж князю ласкою слугу свого обдаруєш — прошу милости піві: щоб оселя моя — доки Київ Київом — Кожум'яками прозивалася. Щоб рід мій про те памятав, з якого кореня вийшов, ... й чим лишиться навк — хоч би й як ласка князя його обдаровувала.

— І знов на ігрища? — вдарила руками об поли вдова Янка.

Та ж молодий Ізяслав, — її одинак і старечого віку потіха, — тільки шуснув взористою «в розметні трави», лудою. І зелені його саянці квапливо замиготіли вузькою стежкою, що до бору бігла.

— Тепер вже до ранку Божого його не побачиш! — хитнула головою старенька. — А приїде — хвалу Богові та сонцю виходящому не віддавши, спати завалиться. Як той кіт! Тьху! — сплюнула з пересердя. А серце стиснуло знайоме почуття: гіркість терпка, сум безпросвітний... Така туга-жура, що краще б і не жити!

Пішла коровам на ніч сіна покласти. Та ж доглянула: барило коло криниці, що розмочити поставила — порожнісеньке.

Наважила води, піднесла дерев'яне відро. Великі краплини з нього дзвінко у чорну глибіню скапували. І перехилила враз до порожнього барила.

Та ж, чи занадто відром натиснула, чи барило ветхе було, тільки ж вся вода студеним потоком вдові на босі ноги плеснула. А кленки з барила — всі враз розсипались.

— Ой, леле! — зойкнула Янка, обтрушуючись. І ще дужче досадою серце зацеміло. Струсила ще раз руки — добре, що хоч одежу не замочила! — розставила кленки попід плотом і попрямувала до хати.

Постояла на порозі. Ще раз по обійстю оком кинула.

Кожани, нечутним летом, почали вже ткати ризу літньої ночі. Небо зорями завітчалось. Зітхнула стара. Взяла помацки кужіль з комори. І повернула до двору.

— Сяду в стайні! Все одно: крім німої тварини не маю до кого й словом янвим озватися. Самітня — як та грушка-дичка при дорозі!

В стайні ж — двоє коників молоденьких. Най же до людини звикають! Разом бо й вік вікувати й хліб святій піцрою працею добувати...

Сукала нитку, куняючи під каганьчиком, що над цебром з водою повісила. А жура ще дужче серце тисла. Думка за сином бігла.

— Не буде з нього доброго господаря! Ох, не буде! —

Он, бачить його в душі, як до лісової галявини поспішає. Здалека заграва від смолою облітої ватри бе.

— Ніч Купальська! —

Від співу аж бір гуде. Чорні тіні — мов біси біля ватри метушаться. Інші — коло заточують, за руки взявшись. Крізь вогонь стрибають, на мить, черленим летом, мов жар, запалають — та й згаснуть у темряві...

Де ж би в таку ніч Ізяслава в дому затримати? Завзятий до танцю — хоч у гудці віддавай! На Добронігу, дівчину чесну, до праці беручку, що мати для сина нагляділа — й дивитися не хоче.

Немов зачарувала його та Олодара рибальчина. І таки, правда-істина, що без чарів то не обійшлося. Ніякої бо краси стара Янка в Олодарі не бачить.

— Смуглява та чорна, мов пекельним вогнем ошмалена. Та тими

зубами білими — гейби у вовка — раз у раз у тому сміху безнастанному виблискує! А в очах — у кожному по сто бісів грає!..

І батько Олодарчин не тільки рибалка, а таки ще й наузник справедливий. Всяке тобі слово знає: чи то зубну більість зарікти, чи рану загойти, чи кров заговорити — все вмів. Ще й зіліїник не аби який. Всяку річ та силу в ній вкрити відає... .

На Дніпрі, не як інші рибалки, в день, але ж нічмо «на світло» рибу надить! Люди кажуть: «З русалками знається!»

І таки ж достойтно так. Коли бо на Почайні оселився — ніхто жінки-дружини при ньому не бачив. А дитинча-немовля — Олодарку малу — в хаті годував.

— Русальчина це дитина — не інакше!

І вона це Ізяславові поробила, що до танців такий він завзятий.

Зітхає над кужелем стара Янка. Тріщить каганець дрібними іскрами бризкаючи, коли навісна комаха жовтавий вогник своєю смертю пригасить. Пирхають сіті коники. Морить сном стару Янку: натупається бо за день Божий!

А у пів-дрімлі встають образи давно минулі... Молодість незабутня — як щастя! Як щастя — не тривка!..

І не чуєшся — а вже відлетіла вона. А, здається, так недавно — пією ж самісенькою стежечкою! — й сама Янка на ігрища Купальські бігла! Ой, літа, літа, молодечі! Якими путами вас сплутати, звязати? Щоб не тікали ви так швидко! Якими чарами вас зачарувати-спинити?!

І ще нижче хилить біс Унинія зморену сном голову старої Янки... .

Не від літньої ночі, гарячої, пьянкої — від згадок тих далеких, молодечих, аж варом обдає стару бабусю. Аж у скронях гуде, обличчя палає, світ у сійві сплучому пропадає. Сама ж Янка — не баба беззуба, а красуня весняна — аж щастям-радістю горить.

І справді: горить!

Не вчула бо за думками журливими, що у сон радісний перейшли, як мала іскра від каганьчика відскочила, на сіно — як порохня сухе! — впала. Золотою ниткою на солону підстелки перекинулася. Вогненною гадючкою побігла. Та й в одезу Янчину сховалася.

Коли ж із ігрищ пригнався Ізяслав, з друзями та дівчатами переляканими, заграву пожежі вглядівши — попільом лягла вся оселя. З замаянього господаря сиротою — вбогим Ізяслава зробивши.

Та ж не статки-маетки гіркими оплакував нездара син, а смерть материну, що до неї ігрищами-танцями довів стареньку.

Димом-хмарою розвіялись веселощі Ізяславові. За ніч осінню, слотну став похмурніщий молоденький!...

Тільки ціпок з грушки, що коло хати обвуглилась, взяв бідолаха. Та біса Унинія, невидимого. І подався до Лаври Святої — миру душі порожній шукати.

Братом Ісакієм ставши, в печері оселився.

— Не гідний я, з багниська світського ледь-ледь вирвавшись, до чесної братії сопричтен бути. Най святою самотою серце очиститься, мовчаннєм дух просвітлиться!

І благословив отець ігумен брата Ісакія на «подвиг мовчальний», на життя пустинницьке, в удолі зеленому, що аж до Дніпра-Словути

розливається. Але ж, від світу можна втікти, від людей відійти, турботи світу цього покинути. Та ж від себе самого як врятуватись?

Блакиттю небесною перед очима брата Ісакія Дніпро розливається. Ліс кучерявими хвилями шум зелений жене.

Та ж відвертається від того Раю безвинного пустельник.

Біс Унінія долонями невидними очі йому затуляє. Перед зором внутрішнім — духовим — образи минулого лише викликає.

До печері своїй увійшовши, сам власноручно, заложив камінням Ісакій вхід. Лишив тільки віконечко маленьке, щоб ним тричі в тиждень, від отця ігумена просфору та воду приймати.

І все провину свою перед собою брат Ісакій має: нічого не спить, ранком встає, — зажушений, з вечірньою тіною жалем йому душу, мов саваном, затягає. Гіркість жовчі — за напій йому. Свята просфора — хліб пустельницький — попідом в устах розсипається. А біс Унінія — невідступною тіною при Ісакієві стоїть, світ Божий йому застуге

У печері малій — бой великий іде, як на бойовиську ратному. Ще й нерівний бій. З одного боку — брат Ісакій бо стоїть, ще й з бісом Унінія за плечима. З другого боку, віконечком маленьким рій за роєм військо Сатанинське горнеться. З сопілками, бубнами, гусями, жоломіями, з танцями-хороводами коло брата Ісакія кружляють, аж ранком паде чернець знесилений, непритомний. Тим тільки й тримався Ісакій, що памятав: найдужче диявол нічною молитвою-співом перемагається. І співав поклони бючи, аж до втоми, знеможення:

— Живий у помочі Вишнього. . .

А біси, вже з Ісакія і на братію Лаврську сягають. Братам просфорникам муку віхолою-заметіллю у коморі закрутять. Пекареві тісто на хліб — аж під стелю зійде. Навіть і худобі безневинній — як гнус у Спасівку, — докучали.

Меж немає зухвальству нечистих.

На власні очі брат Матвій Прозорливий, що від Господа дар ясно-видіння мав, у церкві Божій, підчас вечірні доглядів:

Храмом святим ходить нечистий, ані хреста, ані кадила не жахаючись. Плащем взористим, золототканим загорнений. А за пасом — квіття «ліпок» натикано.

Іде проміж братією, в обличчя кожному пильно вдивляється. Та й кине проклятою квіткою то в того, то в іншого. А з квіткою — сон непереможний на брата паде. І так знеможить, що з храму Божого тікає братія, щоб у келії сну грішному віддатися.

Що вже акафістів, що тих «страшних молитов» отці Лаврські з ігуменом своїм правили!

І раптом — немов вітром змело спокусу. Зникли із печері Ісакієвої біси-гудці, немов ніколи їх там й не було. Аж в серці Ісакієвому надія ніжним паростком до життя прокинулася. Ані до тьми прийти не може: невже ж до чесної братії прилучитись він зможе? На служби Божі ходить, що від них — сам себе відлучив, як негідного такої милости.

Згасив свічку зеленого воску, чорним оксамитом печері своїй обгорнувся. В серці, мов струна бреньить:

— Світе Божий! Та який же ти гарний! — віконцем своїм красу

весняних садів Лаврських — місячним сльивом облитих — вбирає. Саме перед весняним Св. Миколою було.

Та й забув, за радість в Бозі подяку Всемогутньому віддати. Дивиться лише — немов поперше світ Божий побачив — й не намилюється.

А біси вже тут: їм однаково, з жури чи радости спокусу викресати!

Розсвітилося світло сліпуче. Зникли в ньому стіни печері малої, ложе вбоге пустельникове й книги мнозі, що отець ігумен брату Ісакієві понаносив памятаючи, що:

— Не утримається корабель без цвяків, а праведний без почитання книжного.

Перед ченцем же — двоє юнаків стоять — як зорі сяють.

— Встань, Ісакіє, — озиваються. — Знайшов бо ти милість в очах пославшого нас. Зараз самого Христа узриш. Встань же та поклонись йому.

В частю своїому не перехрестився чорнець. Впав, обличчям до землі схилившись. Крізь сльози блаженні ледви шепотить:

— Єй, Господи, гряди! —

В ту ж мить від бурі реготів, вигуків, свисту та верещання аж земля здригнулася.

Печера ж вщерть бісами переповнилась. Аж вся стежка, що нею отець ігумен «печерну братію» ходить відвідувати — повна нечистих, як листя сухого осіннього. Гавкають, хрюкають, нявкають... Хвості гадючі у повітрі звиваються. Губи м'яккі над жовтими зубами кіньськими паскудним усміхом морщаться. Хоботи, роги, шиї журавлині переплелися в мішанині огидній.

А лапи когтисті у бубни бють, в тулумбаси вдаряють. Жаблячі паці на жаломях тоненько виводять. Ще й кожний з гостей неклика-них поровить ближче до Ісакія сісти, тісніш до нього притулитись.

— Сідайте, сідайте! — нових товаришів закликають. Ісакій нам буде танцювати! Він же мистець! Наш він! Наш! Бо на наш розказ, кому звеліли, поклонився!

І язики, як у гадів роздвоєні, уста мов кровю зкроплені, облизують. Повіки, мов у курки, білі, в червоних з радости обличчях підморгують.

Мнуть, задоволені лапи свої жабячі, перетинкою між пальцями звязані.

— Наш Ісакій! Наш! — радісним хором гудуть. Поклонився, кому ми звеліли!

Та ж занадто велика вже була зухвалість бісівська. І вступила сила, що з надії виросла, — у знесилене бісом Унінія серце Ісакієво.

Випростувався чорнець, аж нечисті, що на нього гронами поналипали немов грудки сухого болота обсипались.

— Господь моя сила: Кого ж настрашуся? — гукнув.

— Найменню Христовому я поклонився — не ворогові. Да воскресне Бог! — заспівав, мов на Великдень. І почав на всі боки знаком святого хреста кропити нечистих.

Заверещали прокляті, клубком під ноги пустельникові підкотились. Інші — за плечі — мов потопаючий — хапаються.

Та ж саме півень запіяв. І провалилася вся нечисть у безвість

п'їтьми безіменної, що у позасвіттю, — як грузький намул у глибинах водних, — перебуває.

*

Два роки без сил, без мови пролежав Ісакій. І не надіялася уже братія, що при життю залишиться.

Коли ж на Св. Миколу весняного по перше винесли під яблуні брата Ісакія — заговорив пустельник сцілений:

— В радості Божій — воскресення світанок, братіє... Смерти ж путь — жаль за минулим. І біс Уинія пляхом цим до геєни приводить...

Замовк. Був ще западто слабій.

Братія ж побожно схилилась до Ісакія. Ловила слова його. Кому ж бо й знати таємниці життя й смерти, як не йому, що — мов той Лазарь, — брамою смерти до життя повернув?...

ЯВЛЕНА ВОДА

(з легенд роду де Лячерда.)

Давно перехрестили Княже на Єронима Лякерду пана Єронима Лячерда — внука того Карльоса де Лячерда, що прийшов на Україну з «Турецької Неволі» разом із побратимом своїм Адамом Дунін-Борковським*). Але, Лячерда чи Лякерда — тяжко хворий молодий пан Єроним.

Аж до розпуки доходить старий Семен, що ще маленького Єронима на руках носив та доглядав.

А лихо ніколи не ходить сам-одином: підчас хвороби Єронимової вмерла його молоденька дружина, пані Магдалена. І горе-журба мало в кінець не зломили молодого Лячерду.

— Милість це Божя, що витримає! — хитає сивою головою старий Семен. — Шість місяців! — Пів року! — в ліжку лежить Лазарем безсилим Нимцьо!... Та все вікном, у далину невідому дивиться... .

Щоб розігнати сум свій безнадійний, а ще більше, щоб «розговорити» вірного свого Семена, кидає Єроним до старого:

— Скажи ж мені, Семене, як саме сталася зі мною ця халена? Немов би розірвалася моя пам'ять й шматок життя з неї випав... Пригадую: Як відбилися ми від мисливців, на тому полюванні на зубра, сперечались ми з паном Зарембою, коли на ту боброву зерем'яну натрапили. І хлопя бо недоліток знає, що не вільно апі власникові ґрунтів бобрів турбувати**), коли вони де гніздо заложили. А тут, — всі ми це з хапц та верболозу бачили — усадилася боброва шляхта***)) — темні бо, майже чорні бобри на зерем'яні сиділи. Немов ще зараз бачу котячу голову того, що простісенько против мене вмовився. А гніді — «бобри хлопи» так темне озеро й креслять срібними смугами: дерево в писках носять та знов порожняком до берега по нове пливуть, хатку складають намулом скріплюють, лускатими хвостами прибивають. Аж луна іде — немов праниками б'ють!

— А пан Заремба — притакує старій, — в одну душу: підкопати боброву нору та й годі! Псів нацьковує, у воду пхає, Омелька з Терешком та Остапа з Юром до найближчого села посилає, щоб триском летіли, сітей добули й воду з гори і з доли перегородили.

— Згадую... Я від'їхав, а зі мною молодий Сангушко, двоє Масальських та Чаплинський і Путята.

— Тільки нічого з тих ловів пана-Зарембових не вийшло. Найліпший бо пес, Дзвінок, враз на корч напоровся. Так йому черево й розчипило — як випатраному поросяті. А Омелько, — як дуб міцний, плаває як вюн, — поліз Дзвінка рятувати та тільки зойкнув. І вже замість нього — чорний намул зі дна пішов, кільки баньок виплигло, луснуло — та й вже й по Омелькові. І тіла не знайшли!

Урвав. Згадав бо: не слід про смерть згадувати, свіжих ран Єронимових дотикатися, болість його будити. Найліпше бо сум-жалобу «забуттям гоїти».

*) Дивись роман Н. Королевої «Предок».

**) Заборонено Литовським Статутом.

***)) Темні бобри звались «шляхтою», світлі ж, гніді, — «хлопами».

І щоб відтягти увагу свого пана, старий слуга почав лік приправляти: розмішав у погарі мед з водою та накапав туди темного відвару «кітчого коріння»*).

— Випийте, Нимцю, час бо вже. . .

І почав складати розкидані на ліжку хворого книжки: поеми Альфонса Х, переказ поеми Кретьєна де Труа зроблений Вольфрамом фон Ешенбахом. . . Відсунув свічник і сньонци**)

— до вечора — ще далеко!
З перебільшеною увагою струшував солодко-пахучі квіточки акації, що вітром кинуло на парчеву ковдру хворого.

— Ми повернули на зубра. . . згадував Єроним.

— Та як же було не повернути! — низав плечима Семен. Таки ж звіря загнали вже до засіку. І якого звіря! Що того хлопства — нагнали — силу! Миттю дерев нарубали, засік навколо зубра — здо-о-ровий засік! — зробили. І місця для панства, щоб на гонитву дивитись. Все готово було. Псів — з пів туцту до засіку вкинули. Гавкають, гарчать пси — мов скажені. А підступитись жаден не смів, бо ж кажу: зубрище громське! Чисто тобі той «Індрик —звір, всім звірям мати», що про нього дітям у казках розповідають.

Раптом: дивлюсь! — зіп'яв руки Семен, — а ви — стриб до засіку! Таки ж у сам засік. . . та на зубра, із шавлею, замість того, щоб општепом з по-за стовбурів засіку кидати. Мати Пречиста! Аж захитався з боку на бік Семен, згадуючи минулий уже жах.

— Пан Масальський — Яків — тільки встигли гукнути вам: «язика бережись!» та червону керею з пана Чаплинського вхопили — й за вами, до засіку стрибнули. А ви — немов собі намітили на видючу смерть іти, — забув про обережність Семен, — На зубра прямуете. Він же, гемонський, наче зрозумів пересторогу пана Якова. Так і поровить язиком вас зайняти. Йому ж бо, аби краю одежі торкнутись, то вже при-тигне й звалить хоч кого. Дивлюсь: вже обоє Масальських панів у засіку й пан Чаплинський з ними. Червоними кереями вимахують, мало не на роги зуброві лізуть. А він, як звалив вас тай ну качати. Так і перекидає! Матінко Божа! Як тільки живі лишилися! Пані Магдалена зомліли. . . урвав знов, отямившись, що «прорікся» покійницею згадавши.

— Та як таки звалили потвору пан Масальський. Так до неї списом засадили, аж самі впали.

Але Єроним уже давно не слухав старого слугу. Лячерду захопила знов та дивна хвиля, що тоді кинула його до засіку. Раптом бо налетіла гарячим вихором яскрава видина тієї Іспанії, якої він ніколи не бачив, але яка жила в ньому, як його душа, як його кров.

— Корріда! — наче гукнули разом Єронимове серце й хтось невидимий, в ньому присутній. Дідусь Карльос, що про корріду йому, малому, розповідав та образки пікадорів й еспад внучкові малював? Чи його кров?

Сліпуче сонце застувало Єронимові дійсність. . . Миготіли сотки ко-чарів. . . білі мережева мантиль. . . Червоно-жовтим прибрана площа аж гуде. . .

— Вперед, вперед! — лунають вигуки.

*) валеряна.

**) сньонци (старе укр. слово) — щипці на очищення їноту свічки.

- Слава красуням!
- Пікадо-о-ро-ві сла-ва!
- Гей, Чоловіче з водою!
- Най живе еспада!

І коні, коні, коні, . . . безліч коней. . .

Так ясно все це рантом віджило навколо: рисочка в рису, як розповідав дідусь Карльос.

— А зубр завмер на середині засіку. Як бойовник, певний в своїй силі чекаючи виклику на бій.

Але нерухомість тривала лише мить. І вже спустивши голову звірь летить на Єронима, зі швидкістю лявнини, що несе неминучу смерть. Лячерда вюнким рухом відскочив. Відчував, як буйна радість й божевільна відвага налили всю його істоту.

Сотки голосів кинули у повітря несамовитий крик, що не має в собі нічого людського.

Мисливці, з по-за колод, намагаються влучити у звіря списом.

Раптом велетенським полум'ям знялось перед головою зубра червоне сукно.

Єроним немов зачарований.

— Так, справді, корріда? І він на ній! Не сон це, а справжня Іспанія — та Іспанія, що чарувала його з диточих літ.

Ліпше на уломок секунди перевів очі зі звіря на червоне сукно «мулети». І зубр вловив цей мент. Єроним уже під копитами потвори. Гострий біль перейняв все тіло й немов би розкрила обійма посвятна Кастильська земля.

Поважна — як море, сувора — як пустиня. Велична — як батьківщина античних героїв.

— Колиска й гробниця предків!

— Оселя святого хреста й герба, золотий келих й крицевий меч разом. . .

Земле єдина — *salve!* В смерті знахожу Тебе, бо Ти — мій відвічний Рай! — пропливає вгасаючою думкою.

У кривавій імлі ще бачить схилене над собою обличчя Якова Масаляського. Потім п'ятьма і довга, довга тиша. . . А за нею — тяжке змагання зі Смертю, розпочена твердою боротьбою своєї здобичі, вона кинула її й взяла взаміну юне життя молоденької Магдалени, яка незабаром мала стати матір'ю. . .

Але омана це, омана! Не пережитий жах забив Магдалену. Знищила її перемога Невмирущої Коханки тієї Іспанії, що лише блиснула далекою фата-морганною, й уже вирвала у смертельної суперниці серце, яке належить тільки їй — Невмирущій!

Єроним гине, знесилений боротьбою двох батьківщин. В одній — народився. Друга — народилася з ним, в його душі, в його крові.

Всі пересвідчені, що смерть дружини жене Єронима до гробу.

Але сам Єроним — він тільки одиний це знає! — Що пють його життя, змагання в ньому і за нього двох батьківщин.

Але батьківщина — як і душа! — може бути тільки єдина. . .

Жадна ж з цих двох не хоче уступити.

Вмерти ж, як вмерла пані Магдалена — визнавши свою безсилість. — жадна не може.

І гине Лячерда як човник, що порвало його розбурхане море й доти з ним гратиметься, доки не розторощить на скалки.

Броним стискує зуби, щоб не застогнати. А перед спущеними повітками плывуть освіжуючою видиною — після спаленої сонцем жаги Кастилії, — прохолодні ліси рідної Волині, задумливі й темні, сповиті прозорою імлою, що стелиться над зеленими багновицьками — мочарами повними співучих очеретів, мрій і дивних, принадних казок. . .

І на віщо, — на віщо! — перевезли його до цього Києва! Чому не лишили вмирати на Волині! . . .

Взглядивши, що його «Нимцьо» з заплющеними очима відпочиває в ніні подушок, підбитих руками старого пістуна, Семен на вшпиньках виїшов з одрини.

— Казав Опанас, городник, що може над вечір набере мисочку перших суниць. . .

І старі ноги квапляться широкими алеями панського саду, де нема ужиточних дерев і рослин, а лише оздобні.

Опоєні медовим ароматом бджоли, гудуть в білі квітів невидимим хором. І не можуть його заглушити пташині голоси.

Краплинами розбризаного соняшного золота горять первоцвіти — «небесні ключики», бо відчиняють Весні Небесні брами. Ледве чути мішається запах останніх фіялок до свіжих пахощів молоді трав. І все топить в собі повинь бузкового аромату, що білою, фіяловою, блакитною піною заливає Київську весну, як весну Ескоріалу.

Семен прямує вже травниками й пухким мохом до хатини Панасової, з якої уже видно й Дніпро. Під великим, срібнокорим ясенем стареча рука погладила обстрижену «під мисочку» біловолосу голівку Панасового внучка. Хлопчик патичком й ручками розгрібав вохку землю під корінням ясеня.

— Здоров був, Самсоне! — всміхається сивими вусами Семен до дитини. — Все ставки робив? . . . А дідусь де?

Хлопчина з біблійним найменням підніс рожеве, карооке обличчя — свіже як весняна анемона й замазаною ручкою вказав в бік, де дерева розступились, щоб дати місце блакитним далям та оксамитово-чорним грядкам гаптованим ріжною по силі і тону зеленню молоді рістні.

— Редьківку беруть!

І знов вглубився у свою гру — розгрібання землі.

Так вколисала юна весна дідів-однолітків, що забули вони й про час.

Семен з Панасом мали завжди стільки сказати один одному — бо ціле життя прожили вкупі й ніколи на довго не розлучались.

Давно стояла повна коралово-червоних суниць мисочка коло пучечків — як квіти, повязаних у китички — редьківок, а діди все не могли наговоритись.

— Чари воно, Семене, так мені показується, чари, не хвороба це у нашого пана. . . І не інакше, як від тієї поганської зброї, що по дідусеві нашого пана лишилася — від неї вони ідуть! Таки ж сам я бачив: наговори турецькі на ній золотом написані!

Семен підніс спущені було блакитні, ясні очі.

— І як це, справді, не прийшло мені в думку! Такиж Нимцьо годинами бувало — ще й перед хворобою — сидів у «кімнатах пана Кар-

льоса», де всі памятки по ньому зберігаються. Та все дивиться на образ старого вояка з білим клаптиком борідки — наче срібний вогник. . . Від цього образу, голубе, не від зброї з турецькими наговорами чари ідуть!

Сам бо Семен бачив: часами щось шепотіли Єрошимові уста, дивлючись на образ. Немов відповідали на німі слова портрета. А він — очима намальованими, так просто в душу і дивиться.

— Після того — Нимцьо як непритомний ходить, чужі пісні співає, не наші книжки читає. . . бувало, й з покійною панею, най в небі паує, чужою мовою говорив. . .

Вузлуваті пальці Панасової руки лягли на Семенове коліно.

— «Наш» і «не наш» молодий пан. . . І так я гадаю: від того «чужого» вмерла пані, сердешна. . . Та бо таки «наша» Марусенька була — Господь най їй світить!

— Земля, брате, — як коханка: коли щиро любиш — то тільки одна мусить бути. Коли ж разом дві кохаєш, то це — або, прости Господи, роспушта або забава. . .

— Правду кажеш, брате — хитає сивою головою Семен.

— «Ох, ох, та не люби двох!» пісня співає. . . Не може Нимцьо серця відірвати від того «чужого», що йому «своє», ні від «нашого», що йому «чужим» бути не може.

На це — тільки «вода явлена!» З серця бо Матері Землі вона іде! Така, що сама на світ Божий з'явилась, що не шили її ні звірь, ні птиця ні дівка ні вдовиця. Як би тією водою непочатою напоїти та умити нашого пана — минулося б лихо. . .

Дріботіння босих ніжок спинило старечі розмови. Малий Самсонко кинувся до діда переляканим потятком. Міцно обхопив старого за шию й весь притулювся до дідуся. Дихав часто й міцно. У напів розтулених устах та широко розплющених очах завмер страх сполошеного молоденького крілика.

— Чого ж це ти, малий? — гладив дитину мозолистою рукою Панас. — Також південь давно минавав. Тепер не ходить «Полудниця», що діточок лякає — тьху, тьху на неї!

І раптом обмацав внучка руками.

— Та ти, дитинко, мокрий увесь! Чи не впав до шаплика, часами? Хлопчик вказав на ясень:

Там, дідусечку. . . я загатки робив. . . бо земляця там така гарна, мякенька! А воно раптом — як не штовхне мене! І от так високо, — накреслив ручкою півкруг, — з під коріння вода тече! Так і бе! А студена така! . . . І аж співає — дзюрчить.

Дві пари старечих очей обмінялись довгим поглядом.

Семен перехрестився широким хрестом.

Панас мовчки скинув кристалитий солом'яний бриль. За хвилину приніс зі своєї хати дерев'яну, біленьку, липову мисочку.

— Набери швидче, брате, поки ніхто. . . й обернувся до хлопчика:

— Ти ж не пив тієї води, Самусе?

Хлопчик мовчки покрутив головою. Потім пташиним рухом схилив її на бік й підвівши на діда зіркаті очі, тихенько озвався:

— Дідусю, дай редьківку! От таку — диткнувся пальчиком до приправленого пучечка — з білим хвостиком.

*

Мабудь вода з-під ясеню була справді сцілюща, бо від часу, як напився її Єроним та вислухав Семенових наговірних слів проти «лиха, чужим вітром навіяного» — став видужувати. На місці ж «явленої води» звелів викопати криницю, а над нею статую поставити: сильний муж роздирав бязу левові.

Київський люд почав ту криницю звати «Самсоною». Писменні бо зі Св. Письма знали про богатиря Самсона, що подолав лева голими руками. Неписменні ж гадали, що то по малому Самусеві, городникову внуку, так та криниця зветься. Він бо її дитячими руками виграбав.

Що ж пана Єронима сцілила та «явлена вода», багато людей стало до неї приходити. Пили її, вмивалися нею й дехто знаходив сцілення — по вірі своїй.

Єроним же Лячерда, що за прикладом діда свого, дон Карльоса, писав памятні аннали свого роду, відмітив:

— Тільки подолавши в собі кволість, — як Геракл Немейського Лева, — знайде людина свою путь, мета якої повинна бути єдина — як єдина душа. Цьому навчила мене Самсонова «явлена вода» — те джерело, що виграбав дитячими руками малий Самусь, городників внук».

*

Давно забуття поглинуло й діда Панаса й старого Семена, й Самуся-Самсона. Давно травою поросла й сама пам'ять про Карльоса й Єронима Лячерда. Але «Самсонова Криниця» все ще стоїть у старому Києві, при «вулиці Лякерди»^{*)}.

І аж до світової війни ходили «до Самсона воду пити» побожні прощани.

— Безпечним бо путем, — казали люди, — сила тієї води провадить!...

^{*)} До Світової війни ще існували у Києві, на Подолі і «Самсонова криниця» і «вулиця Лякерди».

ХРЕЩЕНИК ПОПА ІВАНА

Ледь-ледь дочекався ранку нетерпеливий пустун-вітрець. Зірвався з сонної поверхні моря. Штовхнув під бік хвилі. І уже гнав їх, отарами, ген, аж по-під стіни старого «палацо Лоредано», що пережив свій давній, шляхотський рід й нині був тимчасовим житлом хиба що якомусь багатому чужинцеві, який найме його на час — немов готель.

Але суворі, темно-чорвоні в заглибинах, мури — піби на них засохла ще перед віками пролита кров — похмурно прийняли жартобливий легіт. І вітрець полинув геть від них — непривітних, — ледви торкаючись, мов струн, тмяних вод Венеціянських каналів.

І таки дочекався веселого приятеля: на світ виглянуло молоденьке, весіане сонце. Тай засміялось тисячею диямантових усміхів. Збудило ними зі сну Місто-Мрію: враняшню, прозоро повітряну Венецію, збудовану немов не з мармурів та каміння як та реальна — денна! — але вирізблену з перлових хмар та опалових веселок.

Підкреслені проясненням сріблом води тіні доли, під домами, згущились дужче. І відрізали Місто-Видину від дійсности. Вся легка, підносила вона до зеленого неба, — топилася в ньому всіма своїми дзвіницями — кампанілями, крилатими левами Св. Марка, золотими Ангелами Сан-Джорджію й переплетеними трояндами гербами Лоредано, що простягали до вишин девіз старого роду.

— *»Non nobis, Domine, non nobis: sed nomini tuo da gloriam.«*

На лутки широкого відчиненого вікна палацу сперся невисокий, але кремезний, раменатий муж. Темна барва та строгі лінії його зодягу прозраджували старший вік. Але іскри незвичайної краси й великості самоцвітів, які гоїно прикрашали всю постать — аж до клямр на черевиках — підкреслювали, що цей нобіле не має природньої у старшому віку байдужости до своєї зовнішности.

Сонце заглянуло у задумані очі й незадоволене перескочило на різьбу темних фотелів та цяцькованих ніжок овального столу. Торкнулось блідих, «папірових» тонів гобеленів на стінах. Знов повернуло до столу й поцілувало тепле золото скрипки, недбало киненої між опалізуючим склом Мурранської вази й докінченим, але непідписаним листом. І завмерло, зачудоване, припавши до образів — портретів. Кожна бо намальована постать — так само, як і раменатий муж коло вікна — була залита дорогіціностями майстерно виписаними, аж в їхніх іскристих переливах гасли обличчя, дарма, що випрацьовала їх рука вправного мистця.

Муж пригладив рукою темне, ледве торкнуте сивиною волосся. Відійшов від вікна й схилився над листом. Перебіг очима перші рядки. Але, немов враз пригадавши собі весь зміст написаного, не дочитуючи підписав:

— Карло, граф Сен-Жермен.

Запечатав зеленим воском й написав адресу:

— *Monsieur Arouet de Voltaire Ferney, Suisse.*

Всміхнувся поблажливо. Так ідкі фанфаронади й висміювання всього на світі не перемогли у «Фернейському старці» звичайного, загальнолюдського страху смерті?

Monsieur Arouet прислав до графа Сен-Жермена гінця. Прохав у «великого вченого й дослідника тайн природи» того чудодійного елексіру, що дозволяв Сен-Жерменові продовжувати собі життя «майже на два століття».

«Великий вчений» — знов всміхнувся граф. — А ще так недавно «людина, яка знає все, і ніколи не вмирає!»*)

Як же байдужі всі ці ешитети! Виростають бо вони або з надії одержати поміч, або з відмови виконати прохання, заздроси та зависти до слави «великого маґа»...

На хвилину погляд «маґа» затримався на образах — портретах. Був задоволений ними. Барви, над якими працював протягом кількох літ, знаменито передавали іскристу гру самоцвітів. Були прозорі й сяйливі. Але, скількома зусиллями, якою терпеливою працею дійшов до цього свого винаходу...

— «Маґія!» Вона зветься працею — ця його «маґія!» Невтомною й систематичною, з безличчю знов й знов перероблених дослідів... Той самий шлях привів його й до утворення в лабораторії самоцвітів й до відкриття, що перли можна плекати й «виروضувати»... Як горох у городі!

Відгорнув тонке мережево й милувався великими рубинами шпюнок. «Реконструїровав» їх, сплавивши з малих камінчиків.**)

— «Аби знати рецепт!» — згадав зненацька дотеп кухаря графа Франца Ракоці й запевнення пишного своїм умінням слуги, що він знає рецепти всього, що лише варто зїсти на світі...

Згадка зірвала зітхання з Сен-Жерменових уст.

— Як же давно це було! —

Тоді «граф Сен-Жермен» був тільки кучерявим, смуглявим хлопчиком у палаці ще не жонатого Франца Ракоці. Ще не відіслано малого Карла з Ракоцієвих маєтків до Відня, а потім — до Італії, де «всиновило» його містечко Сан-Джермано й дало йому, — безбатченкові-ім'я...

Як весело ганявся смуглявий, здоровий хлопійко над Тисою за металево-блискучими синіми та зеленими «бабками». Чи не вони перші збудили в його очах і душі ту пристрасну любов до блискучих, сяючих, баревних самоцвітів?..

Чи ж не там, — під тінню гори «Попа Івана» забреніло чутливими струнами його дитяче серце від голосу трембіти і фуяра? І від того часу вже не вгасав в його душі вічно-співучий ритм. Сен-Жермен з пасією віддавав студіюванню музики. І дійшов в ній до такої досконалости, що:

— ... «немав більше чого осягати. Хоч кинь!***)» — як писав Маркграфові Анспахському.

Ах, те листування! Мало не зі всіма коронованими чи визначними людьми Європи! Що б вести цю кореспонденцію, справді, треба було б мати принаймні «планетне» життя!...

А в світі ж стільки цікавого, що на нього не вистарчає часу, хочби й надточував дні безсонними ночами... Так, і цю ніч, забув про час

*) автентичні слова Вольтера, якими він висміював Сен-Жермена.

***) що робиться ювелірами нині.

***) автентичні слова Сен-Жерменові.

працюючи над досвідами «штучного зросту перел»... Аж палило втомлені очі й пересохлу, як від спеки, горлянку. Пив освіжуючий ранок весняного дня. Одного з тих радісних днів, коли відчуваєш себе щасливим на світі, навіть і без щастя...

— Щастя! — хитнув головою з усміхом старшої, поважної людини над марними, дитячими вигадками.

— Хто ж може про себе сказати, що справді був щасливий у житті? І в чому вона, ця веселкова омана — щастя?...

Витяг у задумі з кишені золоту, прикрашену гемами табатерку.

— Це — не його виробу самоцвіти. Памятка... ще по батькові!.. Задивився на майстерно вирізблену у смарагді Палас-Атене, яка вдаряє списом старця — Хроноса. А він випускає з рук косу й клепає сідру.

— «Мудрість перемагає Час...»

В гемі-смарагді немов зібралось все наростаюче світло дня. Загорілось сліпучою іскрою. Розбилося на сніп тонких промінчиків. І утворило зорю, що випускала і знов втягала в себе світляні відростки.

Сен-Жермен вперся поглядом у сяйливу пляму. Думку скупчив на формулі:

— Побачити людину, яка вірила, що пізнала щастя.

І межі реального зникли.

*

Спираючись на ціпок, ледве пересуває ноги молода жінка. Іде немов не до затінку по-над берегом річки, а до брами Смерти, на вічний відпочинок. І ці кроки — її останні кроки по землі. Спинилась. Аж перегнула в попереку, так міцно вхопили її болісті. Пальці стерпли, а тіло немов все, вщерт, виповнило гострі леза.

Та ж молоде життя пручається. Глибоко вдихнула повітря. І жовта, каламутна імла, що була застелила світ — відступила.

Гірська осінь, гаптована пурпуром, кована золотом і бронзою кожним листочком всміхається до молодій жінки:

— Іди до нас, голубко! — манить мандрівницю сліпучими движками-бліками річка під схиленими вербами. А могутні осокорі дзвонять ледве чутно металевими, зарожевілими листочками-дукачами. Гора відмежовує цей куток землі від решти світу.

— «Піп Іван» — тихо вимовили уста молодій жінки. Не відриває погляду від гори. А очі наповнює ніжність, аж сльозою зайшли. Немов по довгій розлуці зійшлась з близьким приятелем, з рідною істою. І безсило витяглась під ліщиною:

— Тепер спокійно помру! —

Піп Іван бо — не звичайна гора. В ній замкнено святого Божого священника — праведного й не смертельного. Грішне людське око не може побачити його — жадне! Та ж він — бачить й чує все. Тільки не сміє на людську біду відізватись — аж доки «не виповниться час»... Та й як би могло грішне око побачити «Попа Івана», коли ж він — найстарший з тих трьох східних володарів-царів, що то прийшли «позорі» Христу поклонитись!

Отче Іване! Заступись за мене, грішну! — ледве чутно летить з подихом вітру голос з-над річки.

Жінка омліла. Коли ж прийшла до тям, була уже не сама: коло неї ворухилась маленька, квола істота — її дитина.

І здалося жінці: тепер цілком і назавжди запали за нею двері рідної хати. Тієї що з порогу її сумно дивилася мати... А батьків голос не сльозами, словами плакав.

— Іди від нас! іди геть...

Болість і жаль віднесла з собою з рідного дому. Та ще — дорогоцінне пуделко, що дав їй «він», її коханий «Франц»... пан-магнат... великий пан! той, що дав їй щастя...

Видина раптом так наблизилась до Сен-Жермена, що на обличчя «маґа» повіяло теплою вохкістю нагрітої за цілий день сонцем води, наповної запахом лози.

А жінка — там, у смарагді! — намагаючись з останніх сил, досунулась до самої води. Обережно обмила дитину, загорнула до мнякенької ряднинки. У вузлику її мала, заздалегідь наготовлену для ненародженої, але уже дорогої істоти — частини власного тіла.

Тремтячими руками перебирала в клуночку. На сонці блиснули іскри самоцвітів і золота.

— Скільки ж разів так блищали вони, коли «він» виймав це пуделко, щоб понохати табаки!

Жінка дивиться на майстерно вирізблену гему: Палас Атене вдаряє список старця — Хропоса, а він випускає з рук косу й клеписдру.

Для жінки це —

— Архангел Михайло перемагає Смерть!

Відїзючи до Італії Франц дав коханці це пуделко. Жадного іншого подарунку від нього ніколи не взяла, крім цього — єдиного.

— Не золото-самоцвіти даю, — казав бо Франц, — а долю дитині: по цьому пуделочку впізнаю його. Другого такого в світі нема. Збережи! Може в ньому чари переховані?

І берегла дорогоцінний скарб — талисман. Жебрала шматок хліба, але не продала ані найменшого камінчика.

Сповила разом з дитиною до вбогої ряднинки дорогоцінну річ. Розплутала чорний шнурочок з мідяним хрестиком, набрала рукою води й охрестила сина. Хрестик завісила на шийку. Дивилась на ясні оченята дитинки, на темний пушок волосячка, що пробивався на голівці...

— Буде щасливий! — затремтів радісно голос матері. — Народився з волоссям!

Підвелась з намагою й піднесла дитину:

— Отче Іване! — звернулась до гори. — Будь за хрещеного батька! Дай щастя-долі!...

Промінь вечірнього сонця вдарився широким потоком об верхівя гори, полився долу, вбираючи у себе весь пурпур і золото осінньої пишноти. Здавалось: несподівано відчинились ковані двері й лється з них чарівна, могутня сила. Подихом вітру кинуло аж на саму дитину сухий корінець, темний, легенький й вузловатий*) — дарунок «хрещеного батька». І мати привязала до хрестика це:

*) Існує легенда, що Сен-Жермен завдячував своєму справді дуже довгому життю, вживанню коріння «Жень-Шень», якому ще й нині в Хінах приписують могутню силу продовжувати життя.

— «Дар-Зілля!»

Хотіла поцілувати дитинку. Але спечені горячкою, пересохлі, потріскані уста видались їй негідними торкнутись ніжної істоти:

— Умитись! —

Схилилась над спокійною поверхнею річки: блищала, як дзеркало. Прилякла на низенькому березі. З води дивилось на молоду матір змарніле личко, повними суму, великими очима. Такими глибокими, немов сягали вони аж до дна ріки.

Чорні коси впали й торкнулись води. Від цього підводна сестра-русалка зморщила болісно личко. Немов заплакала над людською долею. Молода мати схилилась обличчям ще нижче. Торкнулась устами й чолом води. Немов поцілувала свій відбиток. Більш не випростувалась. Не чула нарікань чорноголових синичок — «вуглярок», що вболівали над долею сирітки, якого тепер уймуться тільки:

— «Чу — жі! Чу — жі... чу — жі...»

Не чула пронизливих звуків мисливських рогів, лускання бича та кінського тупотіння а потім — й близько коло себе, людських кроків. В мент коли безіменна мандрівниця вклонилась Смерті — Визволительці, в річку віздив важкий, дорожній, панський коч. Коливався, тягнений шестериком вороних коней, оточений верхівцями, гайдуками, пандурами й старшинами у блискучих одностроях та напудрованих перуках. Аж вода броду спінилась, немов пущено млин.

А з повозу, рука в білій, військовій рукавичці вказала на молоду матір під ліщиною.

Двоє гайдуків погнало берегом до вказаної мети. Могли однак, констатувати тільки довершений факт:

Мати — мертва, дитина — жива.

Гайдук простяг до коча загорнене немовля.

Старший пан у військовому однострою байдужо глянув на знаходку:

— Відвести священникові — най охрестить. «Циганку» поховати, де знайшла її смерть. До вечора — виконати.

Одного гайдука послано до найближчого села, другому звелено лишитись при тілі, доки не поховають. Але рука молодого старшини, що було взяв від гайдука немовлятко, намацала щось тверде:

— Загорнено щось з дитиною, Величносте! — озвався до пана в кочі. І невмілими рухами почав розповідати дитину. За хвилину, другий старшина передавав цісареві Карлові VI., що з полювання їхав відвідати свого улюбленця, графа Франца Ракоці, який щойно повернув з Італії, — добре знайому цісареві табатерку:

— «Єдину в світі!» — був переконаний Ракоці.

Обличчя цісаря споважніло під гривою туго-скручених, білих курчів перуки. Рухом руки звелів подати собі немовля. З хвилину розглядав його. І розказав все знов загорнути разом та покласти коло себе, до коча.

Повоз вирушив повільним кроком. Цісарева рука у білій, військовій рукавичці злегка притримувала малого знайду.

Із верхівя Іванової гори лилось розтоплене сонце, вкриваючи килимом проміння дорогу «хрещеникові Попа Івана».

Гуркотіння колес й лускання бича завмерли в далені...

Гайдук пустив пастись коня. Відтяг тіло від берега. Поклав нав-

знак, рівно, поки ще не затужавіло. З хвилину дивився співчутливо в обличчя мертвої. Оглянув вишивані великими хрестами на раменах рукава сорочки:

— Не циганка — «наша»! —

І скинув шапку. Наламав червоних галузок калини та блискучих чорних ягідок. Заквітчав голову мертвої. Не знав цієї жінки. Але зажурено схилився. Раптом стала йому така «своя», ця невідома мертва, хоч не міг сказати: що власне вяже її з ним — панським гайдуком, який служить панам цієї землі, як служили їм її батьки його. . .

Навколо розіслалась посвятна тиша. Тільки ятлик, — десь далеко! — довбав дерево: вперто й витревало. . .

*

Світляна пляма на смарагді замиготіла, немов струсила сльозу з промінних вії. Камінь ще раз блиснув яскравою іскрою. І вгас. На сльозиве око лісової казки впала повіка дійсності.

— Так це — щастя? . . . Кохання безіменної жінки з безіменної країни? . . .

Рука в перстнях відкинула з чола пасмо волосся. Але думки журливі не відігнала.

Сковзнув поглядом по табатерці, яка бачила його матір. . . Немає уже серед живих ані її, ані Франца Ракоці, ані цісаря Карла, що привіз, як «чужого» її лишив у батьківському домі «свого знайду». . .

З дитячого віку всіма пеценний «цісарів вихованець» вбачав щастя у довгому житті. . . Кому ж бо й всміхалося воно принадніше, як йому! . . .

Але ж, «за щастя довгого віку» рівновага життя каже платити втратою всіх своїх близьких. . . а з ними, онадають й радісні квіти: любови й ніжності. . .

— «Відмовтесь же від любови й не зазнаєте болісти!» — кидають з далени Буддово навчання саркастично усміхнені уста «Фернейського Старця» — Без любови й болісти — життя? . . .

Сонце розсипало вогненні пелюстки світляних бліків й хвилі засміялися тисячами сяючих уст — вічно-мінливі, вічно-рухливі, вічно-живі. . .

Венеціанські дзвони сколихнули повітря метелевим хоралом й понесли його у срібному миготінню крил голубів св. Марка.

— Скільки ж треба того баревного прядива, щоб зіткати з нього Чарівну Запону Життя, — за якою хитається вічно-невловима, вічно-принадна примара веселкового Щастя! . . .

З М І С Т:

Передмова.	5
Скитський скарб.	9
Мелюзина.	13
На Делосі.	20
Михайлик.	29
Нерушима стіна.	34
Шинкарівна.	37
Перуново прокляття.	44
На Ярославовому Дворі.	48
Стугна.	54
Кирило Кожумяка.	57
Біси.	60
Явлена вода.	65
Хрещеник Попа Івана.	71

ГОЛОВНИЙ СКЛАД

українських книжок, підручників, часописів, журналів, портретів, листівок, відзнак —
знаходиться в Українському Видавництві «ПРОБОЕМ» в Празі.
Туди і посилайте свої замовлення на таку адресу: »Пробоем«, Praha XIV-65, schr. 3.

